UNA DÈCADA DE CRISI

(1975-1985)
A L'ECONOMIA VALENCIANA

Per VICENT SOLER.
DEPARTAMENT D'ESTRUCTURA ECONÒMICA
Q.T. Nº

0. Marc general

0.1. Factors desencadenants de la crisi

0.1.1. A nivell mundial
0.1.2. A nivell espanyol
0.1.3. El mercat de treball

0.2. Periodificació de la crisi

0.2.1. A nivell mundial i espanyol
0.2.2. A nivell valencià

0.3. La Taula Input-Output de la C.V., 1980 (TIO-CV, 1980)

1. L'autonomia relativa del sector agrari

1.1. Aspectes generals
1.2. Població agrària

1.3. Producció i productivitat
1.4. Exportació
1.5. Altres característiques estructurals

1.6. La Ramaderia
1.7. La Pesca

2. Transformacions en la indústria

2.1. Aspectes generals

2.2. Anàlisi sectorial

2.3. Productivitat, dinàmica inversora i estructura empresarial

2.4. Les exportacions

3. El sector serveis

3.1. Aspectes generals
3.2. L'activitat turística

3.3. El sector financer
3.4. El comerç interior
3.5. Transports i accesibilitat econòmica

0. **Marc general**

0.1. Factors desencadenants de la crisi

0.1.1. A nivell mundial

A mitjans de la dècada dels setantes ja s'ha completat el canvi estructural iniciat en la dècada anterior a través del qual la

nostra economia s'homologa amb la dels països del seu entorn per la via industralitzadora. (*Soler, V.,* 1990). Una via, d'altra banda, ben

pròpia: en paraules del prof. *Ernest Lluch* (1976), una *via valenciana* cap a la modernitat.

Tanmateix, factors de tot tipus, uns exògens i altres

endògens, coincidiran per impulsar canvis d'importància en aquesta *via valenciana.* En primer lloc, la crisi mundial, una crisi bàsicament

industrial. Però, també, els condicionants institucionals a escala europea i, sobretot, espanyola i valenciana, amb l'adveniment de la

democràcia i la dotació de responsabilitats polítiques a València i, més tard, a Brussel.les, l'esgotament del model de desenvolupament

mundial que s'havia iniciat arran la post-guerra mundial i els canvis en la divisió internacional del treball i les repercusions en la geografia

dels avantatges comparatius, (*Martínez, A.*, *Martínez, J.A.* i *Reig, E.*, 1988).

Efectivament, la llarga etapa d'expansió econòmica dels

països de l'OCDE estava trontollant des de 1973. Des de abans, però, des del principi de la dècada, l'expansió econòmica ja fou

acompanyada de desequilibris del comerç internacional i de fortes tensions inflacionistes. Una petita recessió datada en 1970 dugué a

polítiques monetàries expansives. De tota manera, l'augment de la liquidesa internacional derivat dels desequilibris de la balança de

pagaments americana -el dilema de *Triffin*- socavava les bases del sistema monetari internacional de *Bretton-Woods*. Això coincideix

amb un major activisme sindical en els països accidentals que, en molts llocs, va significar la *indiciació automàtica* dels salaris respecte

dels preus, de manera que la inflació quedava amb una certa autonomia. A l'octubre de 1973, els països de la OPEP empendran una

nova estratègia: els preus dels crus s'alteraran de manera sobtada, arrossegant als preus de matèries primeres i alterant,

conseqüentment, l'estructura de preus relatius. Hi ha una considerable contracció de la demanda i canvis en el vector de

demanda final. Tot el qual erosiona les bases de creixement previ i acabarà exigint canvis estructurals en l'aparell productiu.

De fet, el model de desenvolupament post-bèlic, que

fixava l'atenció en l'expansió permanent de la demanda agregada i que assegurava el funcionament de les economies sobre la base de les

grans empreses industrials i els principis "*fordistes*" fa aigua. Ara, amb la crisi, s'empendran iniciatives conduents a dotar de flexibilitat

el sistema productiu. Això durà, en la majoria dels casos, a la *descentralització* productiva i, per tant, a un protagonisme

determinant de la petita i mitjana empresa. El progrés tècnic s'aplica a la pràctica generalitat dels sectors manufacturers tot intentant

adaptar l'oferta a una demanda cada vegada més fraccionada i exigent, a grans oscilacions en la demanda de bens industrials, a la

pressió sindical en les grans empreses i a la progressiva internacionalització de l'economia, particularment, a l'aparició de

nous països industrials. Segons *Trullen* (1990) va haver dues respostes: una provinent de la pròpia OCDE, a partir del *Rapport Mc*

Cracken (1977) per la qual els països centrals (capital abundants) havien de "tirar" de la resta; l'altra, provinent dels països perifèrics,

en concret dels treballs del *grup d'Ancona* (Itàlia) dirigit per *Giorgio Fua*, que defensaven que l'estalvi agregat havia de distribuir-se de

manera extesa entre els sectors d'alta i baixa productivitat, tot permetent, així, revitalitzar sectors de baixa productivitat però

generadors de col.locació. Segons *Fua*, la capacitat d'estalvi dels països d'industrialització retardada faria possible aquesta distribució

de l'estalvi. A més, en aquest països l'ús d'aquest estalvi podria alimentar una certa dinàmica dual en l'àmbit empresarial. Almenys, a

Itàlia, el dualisme empresarial vindria explicat per la doble distorsió en el mercat de factors: en el financer, a favor de les grans empreses, i

en el laboral -per la pressió sindical- en contra d'aquestes i a favor de les petites i mitjanes, segons *Graziani* (1972), enfront de les tesis de

Sylos Labini favorable a creure en la irreversibilitat dels mercats oligo-polístics.

La pròpia lògica del sistema -amb crisi o sense- duia

inexorablement a una etapa de *maduresa*, fins i tot en els països que havien arribat més tard. Maduresa entesa com una reestructuració

sectorial, sobretot en temes d'ocupació, en favor del sector serveis que es beneficia d'una creixent demanda, però també perquè la menor

taxa de creixement de la productivitat fa que es tendeixca a desplaçar el patró de distribució de l'ocupació cap al sector serveis a costa no

només del sector agrícola, com era tradicional, sino també del sector industrial. A més, en recessió, el sector serveis actua com a absorbidor

de mà d'obra. Una recessió alimentada, en part, perquè, a partir de la política "reaganiana" d'alts déficits -públic i exterior- que mou a l'alça

els tipus d'interés arreu del món sencer, moltes inversions -sobretot, les industrials- es fan inviables perquè hauran de competir amb els

rendiments financers alternatius, a més de tindre en consideració la rendibilitat econòmica pròpia.

0.1.2. A nivell espanyol

Tot això esdevè en una Espanya en transició política.

Durant alguns anys sense governs forts que es plantejaren seriosament polítiques d'ajust contra la crisi. Això és especialment

greu perquè, per exemple, malgrat ser una economia amb un alt grau de dependència energètica, es fa cas omís de la trascendència real del

creixement dels preus del petroli i s'intenta que aquest augment de preus no es trasllade als costos de producció, tot subvencionant aquest

input estratègic. Pel que fa a les polítiques salarials, la debilitat governamental intenta compensar la incapacitat per replantejar la

indiciació automàtica respecte els preus amb polítiques monetàries restrictives. Però seràn polítiques sense continuitat: es practiquen en

1975, però s'abandonen l'any següent. Per la banda de l'estructura productiva, no es planteja cap política seriosa de superació de les

seues insuficiències. Per exemple, front a l'escàs desenvolupament dels sectors productors de bens d'equip i d'inputs intermedis o

l'especialització excesiva en determinades activitats de futur problemàtic, com la siderúrgia i la construcció naval. O front a la

feblesa del procés d'innovació tecnològica que s'alimentava quasi exclusivament de les importacions de tecnologia, la qual cosa té

avantatges a curt termini, però crea una alta vulnerabilitat a mitjà i llarg termini. A més, ara la constricció de la demanda, que s'havia

dirigit -tant la interior com les exportacions- al consum de bens duraders, dificultava tres fenòmens decissius que s'havien donat en el

periode anterior, a saber: la substitució de tècniques retardades, la reasignació dels factors productius i la intensificació del procés

d'acumulació de capital.

De tota manera, aquesta contracció de la demanda és retardarà en relació a d'altres països del nostre entorn per diversos

motius. De fet, després d'uns anys en els que les exportacions havien estat la component més dinàmica de la demanda agregada -i que

l'Acord de Preferències Aranzelàries amb la CEE de l'any 1970 havia reforçat-, entre 1972 i 1973 s'incrementa significativament la

demanda interior, per l'augment de les rendes mitjanes derivades dels creixements salarials i amb l'ajuda d'una expansió dels agregats

monetaris que creixeran a una taxa mitjana anual del 24% entre 1971 i 1973. La conseqüència serà un dèficit de comerç exterior i una

pressió inflacionista. La indiciació automàtica dels salaris respecte dels preus crea dificultats suplementàries per la banda de l'oferta,

sobretot perquè l'increment es fa al marge dels avatars de les productivitats diferenciades dels diversos sectors productius.

L'augment de les cotizacions de la Seguretat Social, des de 1971, és el que afegirà amplitud a l'augment dels costos salarials i afectarà

seriosament els excedents d'explotació.

Per tot això, per la inèrcia del creixement dels anys anteriors, -i per la falta de mesures d'ajust contra la crisi- 1974 encara

serà un any de creixement, enmig, això sí, de desequilibris notables: els preus van pugar significativament, un 4,5%. En 1975, canvien les

expectatives, es redueixen els nivells d'inversió que ja no es recuperaran en deu anys excepte en 1980 i 1982. En contrast, altres

components de la demanda agregada -com el consum privat- no cedeixen tan fàcilment perquè les modificacions de les expectatives

dels consumidors foren més lentes i graduals a causa de l'alça dels salaris reals i la continuitat en la creació de llocs de treball en la

indústria i els serveis. Ara bé, el creixement de l'atur a partir de 1978 i, encara més des de 1980, es traduiria en un pràctic estancament del

consum privat des de 1980 a 1985. El consum públic va contrapesar el comportament del consum privat, gràcies al fort creixement de les

despeses distributives de les administracions públiques que afavorí el sosteniment de rendes amb elevada propensió al consum. La pròpia

crisi i l'envelliment de la població va fer encara més costoses aquestes polítiques redistributives que, junt a una certa laxitud pressupostària,

va significar un creixent dèficit públic des de 1977.

En tot cas, s'observa una desacceleració de les

importacions des de 1975 en termes reals (només augmentarà en 1979, com a conseqüència de la notable apreciació real de la peseta) i

un creixement de les exportacions, que es presentaven com una via de sosteniment dels nivells de producció. Cap al final del periode aquesta

millora del saldo exterior net, que es va fer positiu a partir de 1983, va ser afavorida per la recuperació de les economies europees.

La crisi del mercat interior va incidir desigualment en els

diversos sectors: moderada desacceleració en l'agricultura, però dràstica en la indústria, tot paralitzant així el procés de canvi en

l'estructura de la demanda que s'havia donat en el periode d'expansió anterior. La reducció del pes dels productes industrials en el consum

aparent fou generalitzada a excepció de dos tipus de producció d'alta elasticitat renda: maquinària d'oficina i ordinadors i instruments de

precisió. L'agricultura i els serveis van veure pujar els seu pes en la demanda. La crisi va ser especialment greu en les manufactures

tradicionals, a excepció de l'alimentació.

La crisi, des del punt de vista de la demanda, és

clarament, doncs, una crisi industrial. La busqueda de mercats exteriors alternatius s'enfrontava a la creixent competència dels

NIC's, dels nous països industrials. Malgrat tot, en l'increment de les exportacions, almenys entre 1980 i 1985, destaquen justament les

indústries tradicionals més afectades per la situació del mercat intern (metàl.liques bàsiques, tèxtil, calçat, confecció, fusta i mobles) així com

la química i la d'instruments de precisió que multiplicaren per més de dos la seua propensió mitjana a exportar. Les exportacions passarien

de representar el 5,1% del PIB en 1975 al 10,4 en 1985. En agricultura, concretament passà del 4,8% al 23,5%.

Pel que fa a l'evolució del PIB (Producte Interior Brut)

s'hi dóna un comportament millor a Espanya que per al conjunt dels països de la CEE-12. Vejam:

	Espanya	CEE-12	USA	Japó

1965-73	6,4	4,6	3,9	8,9

1974-85	1,8	1,8	2,4	3,9

1986-89	4,7	3,0	3,3	4,2

El PIB industrial creixqué menys que el de l'agricultura i

el dels serveis. Especialment destacable és la disminució del sector de la construcció. En agricultura seran les exportacions allò que estirarà

de la producció. Ara bé, tot el sector exterior va patir l'apreciació real de la pesseta que es donà entre 1976 i 1980 front als països de no

pertanyent a la CEE i de 1979 a 1981 també front a aquests. Les devaluacions de 1982 i 1983, pel contrari, van alleugerir el tema. En

qualsevol cas, la indústria espanyola era molt vulnerable davant una desacceleració de la demanda interna, que mai les exportacions

podrien compensar suficientment, tot i que, efectivament, els mercats exteriors varen pal.liar els efectes de la contracció del mercat interior.

Així el saldo net exterior en termes reals va millorar a poc a poc fins aconseguir ser zero en 1982 i positiu els anys posteriors. Però,

l'evolució de la relació real d'intercanvi feia que el saldo mitjà a preus corrents no fora tan positiu en alguns anys com a conseqüència de

l'elevació del preu dels crus, només parcialment contrarrestada en 1979 per la ja esmentada apreciació real de la pesseta. El turisme

juga un paper positiu a partir de 1980. Els capitals estrangers també injectaven compensacions al, magrat tot, persistent dèficit de la

balança comercial. De tota manera, si descomptaren la factura petrolifera aquest saldo seria positiu.

Al final del periode, els *avantatges comparatius revelats* del comerç exterior espanyol es centraven en produccions amb

problemes creixents en la demanda externa, sense que tingueren competitivitat suficient per a guanyar quotes de mercat, com ha posat

de relleu la caiguda dels seus index d'avantatges comparatius que ha tingut lloc des de 1985. La crisi, en contraure la demanda, va frenar la

possibilitat de reduir els desavantatges en el comerç exterior mitjançant l'increment de la presència de les industries més

avançades tecnològicament.

0.1.3. El mercat de treball

Per la seua banda, el mecanisme d'*indiciació* salarial va impedir que els assalariats assumiren la seua part en la reducció de la

renda real que la desacceleració econòmica exigia, tot contribuint a aguditzar les tensions inflacionistes. El creixement dels salaris,

descomptades les ganàncies en la productivitat del treball, va superar el dels preus, tot afavorint el creixement d'aquests. Tanmateix, si

eliminem les cotitzacions a la Seguretat Social la cosa canvia, excepte en 1970, perque no arribaren a superar l'augment de preus de l'any

anterior ni el de l'any en curs. La pujada dels costos laborals reals que es van donar en 1971, 1975 i 1976 es va deure a les elevacions de les

cotitzacions a la Seguretat Social que arriben a suposar entre un 20 i un 30% de l'augment del cost laboral per assalariat. De tota manera,

és difícil assenyalar amb nitidesa aquests extrems, perquè hi ha problemes metodològics per a l'obtenció d'aquests indicadors, sobre tot

amb les xifres de l'*Enquesta de Salaris*, que discrepen de la informació de la *Contabilidad Nacional de España (CNE*). El prof. *R.* M*yro* (1990)

proposa una lectura conjunta d'aquests indicadors, tot arribant a les següents conclusions: almenys, en la indústria i la construcció,

considerades conjuntament, les elevacions dels costos laborals per treballador, descomptant l'increment de la productivitat, superaren

d'una forma apreciable, ja des de 1972, el creixement dels preus, malgrat la important alça que aquests experimentaren en 1973 i

1974, traduint-se en un augment del pes dels costos laborals en el valor afegit de les empreses.

Els *Pactes de la Moncloa* canviarien el sistema

d'*indiciació* dels salaris referida no a la inflació pasada sino a la prevista, incloent claúsules de revisió salarial. Així es va aconseguir

una gradual desacceleració del creixement dels preus des de 1978, però donat que, segons l'*Enquesta dels Salaris*, aquests van continuar

pujant eixe any i el següent, el més probable és que els efectes d'allò pactat haurien segut més acusats en l'aminorament de les

expectatives inflacionistes dels agents econòmics que en la moderació salarial. La desacceleració dels salaris serà, doncs, molt lenta fins que

els governs socialistes mamprenguen polítiques més enèrgiques contra la crisi. El fet que des de 1977 s'instrumentara la política

monetària amb vocació anti-inflacionista, aspecte novedós en la política econòmica espanyola des de 1973, va contribuir a atemperar

el creixement dels preus.

L'elevació dels salaris i el deteriorament de la rendibilitat real de les empreses foren també una causa relevant de la caiguda de

l'ocupació. En la indústria i la construcció, com les elevacions dels salaris foren majors, la reducció de la col.locació va permetre un

considerable increment de la productivitat aparent del treball i, conseqüentment, un continu descens dels costos laborals unitaris, que

arribaren a ser menors en 1985 que en 1972. Cal tindre en compte que en Espanya els salaris sectorials estaven indiciats respecte del salari

de referència (els generals de l'economia) però no tan respecte a la productivitat del sector. Però, encara són més sensibles als canvis de

la col.locació al sector que a les condicions generals de l'economia. De tota manera, a diferència d'altres països europeus en els que

l'augment de la població activa fou un dels determinants fonamentals del creixement de la taxa d'atur, a Espanya la causa fou

l'extraordinari canvi de tendència en el comportament de l'ocupació. Entre 1974 i 1985 es perderen més de dos milions de llocs de treball.

Fins el 1981, l'estancament de la població activa (causat per una caiguda en la taxa de participació) permeté mantindre la taxa d'atur

en xifres moderades. A partir de llavors, la recuperació de la taxa d'activitat i l'efecte afegit de la reconversió industrial provocaren un

ràpid creixement de la desocupació. Això s'afegeix a la caiguda en el ritme de creixement de l'activitat, degut a l'inici de la crisi inversora i

la moderació de la demanda que s'inicia a partir de 1978-79, que havia ja pressionat a l'alça l'atur des d'abans.

Així, la contracció de la demanda i l'estancament de la

capacitat instal.lada explica l'impressionant creixement de l'atur entre 1980 i 1985. Són anys en que el *shock* salarial ha desaparegut i

el moderat creixement de la productivitat es deu fonamentalment al progrés tècnic i a la forta reorganització productiva sacrificadora de

llocs de treball. Encara en 1985, la feblesa de la demanda està limitant el creixement de la col.locació. Efectivament, la remuneració

dels assalariats puja percentualment en participació en el PIB fins el 1976, i encara fins el 1978, després -per la caiguda de la col.locació-,

minva, particularment en 1984. Aquest any fou crucial en el procés d'ajustament dels costos de les empreses, permetent així la seua

reconversió tècnica i productiva.

En tot cas, es fa difícil trobar els determinants últims dels

alts nivells d'atur assolits en els vuitanta i que han persistit durant la recuperació econòmica. Alguns analistes (*Andres, J.* i *Garcia, J.*, 1990)

utilitzen un indicador de l'atur, el *nairu*, o desempleament d'equilibri, que és la taxa d'atur compatible amb una inflació estable. El *nairu* és

un problema de distribució de la renda: quan uns agents en demanden més sense que altres accepten reduir-ne la seua part, l'única eixida és

la inflació a curt i l'atur a llarg termini. El *nairu* ha creixcut a Espanya durant la crisi i és possible que responga a l'alta

dependència d'aquesta taxa del desempleament observat en periodes anteriors, és a dir, a la *hysteresis* o persistència de l'atur. És com si el

mecanisme de la corba de *Phillips* prenguera major vigència però ara el factor d'augment no són les espectatives d'inflació sino el nivell

d'atur present. Segons aquests autors, la causa de la *persistència* no és tan la restricció de capital com el mal funcionament de formació de

rendes, perquè l'atur augmenta la força dels empleats i disminueix l'elegibilitat de certs col.lectius marginals del mercat de treball. Això

vol dir que per millorar el *nairu* no només s'ha de flexibilitzar el mercat de treball sino que s'ha d'augmentar la qualificació mitja del

factor treball.

Hom ha resumit la situació (*García Delgado, J*. 1990)

dient que en aquest període es faran paleses les fragilitats de l'estructura productiva formada en el periode anterior, quan Espanya

s'incorpora, amb retard, a la fase d'expansió dels països de l'OCDE. El retard i la intensitat dels canvis faran que l'estructura productiva

resultant fora menys sòlida del que aparentava. La crisi internacional treurà a la llum les hipoteques heredades del passat, per exemple la

dependència energètica tan alta, la defectuosa organització d'àrees institucionals i de mercats fonamentals, com la banca, sempre més

poderosa que eficient; o el sector públic, amb un arcaïc sistema tributari i una certa incapacitat per intervindre eficientment en

l'activitat mercantil; i per això, en part, uns mercats de bens i factors intervinguts amb criteris molt restrictius. A més, la coincidència de la

crisi amb la descomposició del *franquisme* i l'inici de la *transició* democràtica afegirà al tema complexitats i dificultats.

D'altra banda, al final del periode, la bona evolució econòmica internacional jugarà a favor d'Espanya en moments en que

calia aplicar polítiques dures de sanejament i ajust econòmic, així com realitar la fase més delicada de les negociacions per a l'adhesió a la

CEE, que s'obri formalment en la *cimera de Stuttgart* en juny de 1983 per concloure la primavera de 1985 i la signatura del Tractat el 12 de

juny, d’aqueixe any.

0.2. Periodificació de la crisi

0.2.1. A nivell mundial i espanyol

El professor *García Delgado* ha fet una proposta de

periodificació diferent per als països de la CEE i per a Espanya. En el primer cas, veu una primera etapa de *finals del 73 a finals dels 78* en

el que es fa front a la reestructuració del comerç i la contracció de l'activitat econòmica amb polítiques expansives i desinflacionistes,

amb polítiques de rendes per a contindre les tensions alcistes dels preus, amb estímuls de la demanda per reanimar producció i ocupació.

Una segona, *de 1979 a la primera meitat de 1983*, davant l'empijoratment de les finances internacionals amb la nova pujada del

dolar, el 1980, i dels tipus d'interés i la nova pujada dels preus del petroli, la política d'ajust s'orienta al restabliment de la rendibilitat

empresarial i la flexibilització de mercat i desregulació de l'activitat econòmica. Estimular, per la banda de l'oferta, els factors

d'acumulació de capital: avanç tècnic i moderacions salarials. Aquesta etapa significa una llarga travessia del desert de quasi quatre anys de

recessió generalitzada. La tercera etapa va *de la segona meitat de 1983 fins més enllà de 1985*, amb la recuperació primerenca de les

economies americana i japonesa, i, més tard, de les europees. Primer, amb les exportacions (mentres pujava la cotització del dolar) i des de

març del 85 (depreciació del dolar), amb el consum privat i la inversió productiva. Baixada de la inflació, sanejament financer de les

empreses, rellançament de la inversió productiva, millora dels dèficits pressupostaris, recuperació dels mercats de treball: l'atur i la inflació

havien superat els dos dígits.

Per a *Espanya*, hi veu quatre etapes: primera, *fins l'estiu del 77*, passivitat governamental: creixents salarials inèdits,

subvenció als consums energètics (tot ignorant la caiguda de la relació real d'intercanvi i la minva de renda global que això suposa): l'ùnic

país de l'OCDE que augmenta la intensitat energètica entre 1973 i 1977 és Espanya. Segona, entre *juliol 1977 i desembre 1978*, al voltant

dels *Pactes de la Moncloa*, primeres mesures de correcció dels desequilibris bàsics. Tercera, *1979-1982*, es perd el pols de les

reformes derivades dels *Pactes de la Moncloa*, tot i que es fan algunes reformes del sistema financer i tributari i del mercat del treball.

S'inicia la reconversió industrial en 1980, però sense massa convenciment. L'economia està en pitjor situació que a Europa: les

suspensions de pagaments es succeixen. Quarta, *1983-primera meitat del 85*, estabilitat governamental i política enèrgica, col.laboració dels

agents socials, recuperació internacional. Finalment, la cinquena, *a partir de la segona meitat de 1985*, amb dos anys de retard, expansió

ferma per damunt de la mitjana europea.

Evidentment, els avatars de la crisi no han estat els mateixos tampoc dins Espanya. A les diferències acumulades en

periodes anteriors, diferències provinents de l'especialització productiva i els avantatges competitius, la crisi va actuar, tot

precipitant el procés de desequilibris territorials, si tenim en compte que els elements que defineixen la dinàmica d'un lloc són la inversió,

el potencial d'innovació i el potencial sinèrgic derivats d'una estructura de petita i mitjana indústria amb major potencial

empresarial. D'una banda, tindrem la pressió dels països menys desenvolupats per als sectors de tecnologia senzilla, d'altra l'emulació

tecnològica promourà la concentració industrial en sectors d'alta tecnologia. Igualment, la crisi va detindre el procés d'igualació de

rendes per càpita.

0.2.2. A nivell valencià

L'economia valenciana no pot esmunyir-se de la situació

recessiva general i llur seqüeles: inflació, desempleament, caiguda de la inversió productiva i un procés necessari de reestructuració

industrial que, tot i esser espontàni, ha estat bastant dolorós. La senda de creixement iniciada a les primeries dels seixanta no es pot

continuar. Les taxes de creixement anuals acumulatives del valor afegit brut (VABcf) foren aquestes:

Global	**Agric.i pesca**	**Indust**	**Construc**	**Serveis**

1960-73

P.V. 7.0	0.2	9.6	12.5	7.4

Esp.	7.0	2.4	9.2	8.3	7.0

1973-85

P.V.	2.5	0.5	2.7	-2.5	3.1

Esp. 1.8 1.4 1.5 -2.3 2.4

S'ha apuntat (*Martinez Serrano* i *Reig*, 1992) que el ritme

del perio de anterior permitia duplicar el volum de bens i serveis en 10 anys, ara ho seria en 30 anys. Tot fa pensar, però, que podriem

assenyalar dos subperiodes clarament diferenciats: fins el 1977 i desde 1978 a 1985, degut al caràcter industrial de la crisi i a que la

indústria valenciana es beneficiaria fins a les primeres polítiques d'ajust derivades dels *Pactes de la Moncloa* d'un mercat interior que

mantenia una activitat manufacturera especialitzada en bens de consum.

Els indicadors bàsics no mostren cap dubte respecte a

eixa recessió i a les dificultats per continuar la senda de creixement iniciada en els seixanta. Per començar, l'evolució demogràfica pren u n

caire més contingut. Si la referenciem a dates significatives observariem que d'un index 100 per a 1900, obtindriem un escàs 156

seixanta anys més tard, un significatiu 212 només quinze anys més tard, en 1975, per a creixer durant el periode que estudiem fins el 233

per a 1986, un ritme ben moderat. És a dir, en termes absoluts, passem de ser 3.397.000 valencians en 1975 a 3.732.000 en 1986. En

relació a Espanya, si entre 1900 i 1960 fins i tot vam perdre pés relatiu (d'un 8.49% passem a un 8.12%), en els anys de creixement el

percentatge puja significativament a 9.43% en 1975 i sols a 9.70 durant la crisi (a 1986). Aquesta baixada té el seu origen tant en la

caiguda de la taxa de creixement vegetatiu com en la del saldo migratori. La primera no és tan un aspecte vinculat estrictament a la

conjuntura econòmica com a canvis més profunds en els hàbits de procreació que posen fí a un llarg periode d'altes taxes de natalitat

("baby boom": al voltant del 20%o al principi del periode) i que s'ajustaran a la baixa sobre l'11/12%o a les darreries del deceni que

estudiem i que continuarà així fins i tot en el periode de recuperació econòmica posterior. La conseqüència és que la taxa de creixement

vegetatiu del 10.63%o de l'any 1976 acaba sent només del 2,99%o en 1986. La gran baixada es fa en els vuitantes. Pel que fa al saldo

migratori, estem ja ben lluny d'aquelles taxes de dos dígits de l'any 63 al 65 i partim, el 1975, d'un 4,59% (en el que caldrà incloure els

valencians que retornen d'Europa arran les polítiques de restricció a l'inmigració que el països centro-europeus havien establert des de

1973) a taxes que no arriben a la unitat en els ultims anys del periode. En aquest cas, la crisi industrial que patirem serà una explicació

neccesària però no suficient, perquè després amb la reactivació les xifres no es recuperen. Els grans transvassaments poblacionals dins

d'Espanya no podien repetir-se pel moment. Tot plegat, les xifres de creixement global del 14.80%o de l'any 75 acaben essent del 4.5 en

1985. És també ben simptomàtic la pèrdua del fortíssim ritme d'urbanització de la població. Si entre 1960 i 1975 la població en nuclis

majors de deu mil habitants havia passat de significar el 59.82 al 74.95%, arà en els onze anys que van de la darrera data a 1986 només

pujarà 2 punts percentuals. Només el segment de nuclis urbans d'entre 50 i 100.000 habitants veu augmentat significativament el seu

pes.

Per la seua banda, el mercat de treball arreplegarà aquests moviments poblacionals així com les circumstàncies de crisi i

transformació per les que passa l'economia valenciana. En primer lloc, hauriem d'anotar la lleugera baixa de la taxa de població activa,

bàsicament explicada per l'allargament de la mitja de l'edat escolar i el progressiu envelliment de la població i, doncs, l'augment del

segment de població que ha eixit de l'edat laboral. A anotar igualment que la incorporació de la dona al mercat laboral no avança

pràcticament durant aquests anys: s'hi queda en el 29.2% de la població ocupada. Pero és just aquesta magnitud (o sensu contrario,

l'atur) la que reflexarà sense pal.liatius la dimensió del que està succeint. D'un atur del 3,32% l'any 76, i encara del 4,74 l'any 78, es

passarà de manera vertiginosa a un 20.70% l'any 85, havent-hi un any, el 1982 que ultrapassàrem la taxa d'atur estatal.

Per a la població ocupada, i fent un entrellançament de sèries disponibles, observem una persistència de la caiguda de

l'ocupació agrària encara que menys accelerada que en èpoques anteriors, una caiguda més significativa en els sectors industrial i de

la construcció i una ampliació del pes de l'ocupació en serveis. En general, però, hem d'acceptar que en aquest periode el mercat de

treball no ha estat capaç d'incorporar als demandants de llocs de treball sino que, pel contrari, n'ha destruit. Segons *Marco, M.L.* i

Ochando, C. (1992) només entre 1976 i 1985, 120.000 (quasi la totalitat en el bieni 1980-81: 110.000). Dels aturats en aquest periode,

2/3 eren de llocs de treball prèviament existents. Mentres en Espanya, la caiguda de la col.locació és des de 1975, ací comença pràcticament

en 1979. A partir de 1982, l'ùnic sector que perd col.locació és la indústria (15.000 de mitja anual fins el 85). En el sector serveis

s'assisteix a un creixement de la col.locació i a una substitució d'assalariats per no assalariats. El més significatiu és la destrucció de

llocs de treball per compte alié en el sector privat (en el sector públic no, al contrari). El principal sector afectat ha estat, doncs, la

indústria: un 24% (superior al 15,8% espanyol), i particularment els sectors del moble i la fusta, el tèxtil i confecció i el vidre i la ceràmica.

Un mercat, d'altra banda, molt segmentat entre assalariats regulars i els ocasionals, que són més del 25%. Mercat, doncs, flexibilitzat per

vies inadequades i dosis importants d'economia irregular. A més, amb importants diferències comarcals (*Martinez, A.* i *Garcia, L.*, 1985).

La ratio capital/treball augmenta en un 40% entre 1975 i

1985 mentre que el stock de capital ho feia en un 20%, així la capacitat de generació d'ocupació amb la capacitat instal.lada existent

(ocupació potencial) caigué a una taxa promig del 2% anual. De la mateixa manera, els requeriments de col.locació per a satisfer la

demanda final eren en 1985 un 30% inferior als de 1975. A partir de 1986, però, s'inicia un vigorós procés de recuperació de l'ocupació. Per

la seua banda, el professor *Tomàs Carpi* (1989) donarà una explicació perquè la col.locació no començarà a declinar fins el 1979, a pesar de

la crisi. Diu que, per un costat, cal tenir en compte el comportament del sector terciari, creador net de llocs de treball, que compensà la

disminució d'altres sectors. D'altre, que existeixen rigideses -com la inflexibilitat del mercat de treball i la incertesa amb respecte al futur-

i margens de maniobra empresarials (hores extraordinaries) que permeten d'ajornar el moment de la reestructuració de les plantilles.

En tercer lloc, cal no oblidar la resistència al tancament de les empreses menys competitives. El prof. *Carpi* afegeix que si la

conjuntura econòmica s'avançà en la crisi a l'espanyola és per la major dependència valenciana de l'exterior i donat que els països

industrials ja havien pres mesures contra la crisi, mesures contra
ctives, l'economia valenciana se'n ressentirà més que no pas

l'espanyola més volcada cap al mercat intern el qual estarà afectat per un millor comportament (degut a la política econòmica governamental

fins el 1977).

Si bé, altres autors pensen que (*Andrés, C.* i *altres*, 1992) són les conseqüències de la crisi les que tarden en apareixer. Fins el

1977 la indústria presenta un ritme positiu decreixent i cal esperar al segon shock dels preus del petroli en 1979 per a que realment la crisi

s'instal.le amb profunditat al nostre país. Aleshores, denota, això sí, el seu caràcter industrial i la necessitat d'ajustament per la banda de

l'oferta: destrucció de llocs de treball, tancament d'establiments i atonia inversora.

En tot cas, segons les macromagnituds bàsiques

derivades del PIB, s'hi dóna un increment d'aquesta magnitud globalment considerada lleugerament per damunt de l'espanyola,

guanyant quota de participació que passa del 9.6 el 1975 al 10.19 el 1985. Pel que fa al PIB/per capita, només en 1977 s'estarà per baix de

l'espanyola, la resta del periode s'està per damunt i particularment en la darrera part del periode, que prepara la recuperació econòmica

posterior. Pel que fa a la destribució sectorial, hi ha una continuació del retrocés de l'agricultura (pasa del 8.89% el 1975 al 5.14 deu anys

més tard) però a un ritme inferior. La crisi de la indústria i de la construcció també tindrà una clara lectura quan aquest sectors

passen del 32.47 i el 8.01%, respectivament a l'inici del periode al 28.37 i el 5.67 a finals. Serà el terciari qui veurà augmentar clarament

la seua presència en el PIB: del 50.45 de 1975 al 60.82 el 1985. Això té molt a veure amb la incapacitat de moltes activitats del terciari per

augmentar la seua productivitat sense disminuir la qualitat del producte. Per això, els costos unitaris creixen relativament i el valor

en termes nominals també en relació a les activitats productores de bens (més capaces d'internalitzar les innovacions tecnològiques). A

més, han sorgit nous serveis, aquells vinculats a l'empresa, sobretot a la petita i a la mitjana: assistència i assessorament de tot tipus, de

formació i sel.lecció de personal, de disseny, d'auditoria, informàtica, estudis de mercat, assessorament laboral, fiscal, contable, etc.,

contractats fora de l'empresa.

Aquest canvi del pes relatiu dels sectors, particularment

de l'industrial que havia portat el gros de les incorporacions dels avanços tècnics, tindrà la seua repercusió en els nivells generals de

productivitat, en tant que en el periode anterior el trasvassament de recursos d'activitats amb baixos nivells de productivitat a d'altres

nivells superiors va tindre un paper molt destacat. Seguint *Syrquin* (*Marin, P* i *altres*, 1990), el creixement de la taxa de productivitat es

pot deure d'una banda a *l'efecte productivitat* (com una mitjana de la taxa de creixement sectorial de la productivitat del factor treball) i

d'altra a *l'efecte reassignació*, que expresa la contribució a l'avanç de la productivitat dels desplaçaments intersectorials de la mà d'obra.

Efectuat el càlcul corresponent per als periodes 1955-75 i 1975-85 dóna que, en el primer, la reassignació del factor treball explica el 25%

de l'avanç de la productivitat i en els anys de crisi només el 15%. Això significa que l'efecte reassignació va esgotant el seu paper segons el

procés de convergència en els nivells de productivitat intersectorial assoleix un grau elevat.

Pel que fa als components de la demanda agregada, cal observar una creixent propensió a exportar en aquest periode: del 9%

de 1971 al 25% en 1985 (l'economia espanyola havia arribat només al 14.7%). Les exportacions agrícoles suposen el 40% del total espanyol

(en 1975 van arribar a ser la meitat del total), però han anat perdent pes en el total exportador valencià, perquè han creixcut més

ràpidament les industrials (*Fernandez, I., Sospedra, I. i Suarez, C.*, 1992, 270), tot representant un escàs 25%. Pel que fa a les

exportacions industrials caldria separar clarament les de les dues grans empreses multinacionals (Ford i IBM) de les de la resta de les

empreses pròpiament valencianes. En el primer cas, la lògica és de mercat monopolístic i el fluxe de mercaderies vé donat, més que per la

lògica de l'aprofitament dels avantatges comparatius (dotació de factors de producció), per la lògica del comerç *intra-industrial.*

Signifiquen, però, el 30% de les exportacions industrials.

La resta de les exportacions que realitza la nostra petita i

mitjana empresa té un caràcter “acomodador”: la preferència són els clients del mercat interior. L’elasticitat-preu és alta (3.6 punts) i

també l'elasticitat-renda (4 punts), tot posant de manifest la vulnerabilitat de les nostres exportacions i la importància de

mantindre els index de competitivitat.

EXPORTACIONS VALENCIANES (en milions de pts. corrents)

	Totals	**Agricultura**	**Indústria**

1975	75.815	23.626	52.189

1977	147.311	35.874	111.437
1979	223.591	72.712	150.879

1981	323.407	74.894	248.513
1983	449.043	101.821	347.222

1985	719.984	128.496	591.488

Font: COCINCV: *La Región Exporta.* Anys corresponents.

0.3. La Taula Input-Output (TIO-CV,80)

L'economia valenciana només ha estat estudiada (*Honrubia, J. i altres*, 1986, a i b) a través del model de *Leontief* una

sola vegada, en 1980. És ben interessant escorcollar per entre els resultats d'aquesta anàlisi no només pel seu interés intrínsec sino

també perque aquell any, tot i estar enmig de la maror crítica del periode que estudiem, és un moment en el que encara no s'hi han

donat els canvis i transformacions que finalment arribaran en els vuitantes. Així, doncs, la "fotografia" de la *TIO-CV,80* és bàsicament

la d'una economia encara inmersa en un determinat model de creixement que arranca en els seixanta i que just està en vespres

d'haver de canviar-lo perquè s'està esgotant. La Taula es desagrega en 50 branques productives (7 del primari, 31 del secondari i 12 del

sector serveis).

Aquest quadre sinòptic posa de relleu, si més no, l'alta dependència de la nostra producció de l'exterior, tant pel que fa a les

importacions com a les exportacions, és a dir, l'alt nivell d'obertura de l'economia valenciana en aquell any. Però, si ens endinsem una mica

més en l'anàlisi de les interrelacions sectorials descobrirem, a més, una escasa vertebració vertical i horitzontal de l'economia valenciana.

Estudiant els encadenaments o *embaulaments* directes i indirectes, d'acord amb *Chenery* i *Watanabe*, resulta que, efectivament, la nostra

economia està escasament articulada, però, que hi ha sectors més estimuladors (*embaulament cap endarrere*) com el del moble, xocolata

i torrons, taulellet, fusta, calçat, construcció i hosteleria i restauració. Altres són més sensibles al que pasa a l'output agregat (*embaulament*

cap endavant) com els de serveis a empreses, comerç, transport, electricitat i aigua, ciment i materials de construcció, químic i

productes metàl.lics. Que l'obertura de l'economia, pel que fa als inputs, se centra fonamentalment en productes de refinament de

petroli, indústries diverses, alimentària, cuir, electricitat i càrniques i làcties. Pel que fa als outputs, també refinant de petroli, indústries

diverses, automòvils i siderúrgia. Els sectors més deficitaris respecte de la resta d'Espanya és la indústria agro-alimentària i respecte de

l'estranger, refinament de petroli, alimentàries i diverses. Els sectors amb major superàvit son mobles, hortalises i fruiters, taulellet

(respecte a la resta d'Espanya) i automòvils, calçat i cítrics (respecte a l'estranger). Finalment, si ens interessa la quantitat de col.locació per

unitat produïda, la taula input-output ens diu que són els sectors agraris, serveis i construcció. Entre les indústries, la confecció, el

cacao i xocolata.

Tot el qual confirma el tipus d'economia engendrada des de feia vint anys i que encara no havia sofert canvis significatius pel

que fa a l'alteració de l'estructura sectorial, a les funcions de producció i a les interconeccions productives, que tindran lloc anys més tard.

1. L'autonomia relativa del sector agrari

1.1. Aspectes generals

Malgrat el caràcter bàsicament industrial de la crisi, l'anàlisi

del sector agrari no pot deslligar-se de l'evolució global de l'economia. De fet, serà un sector que acumularà en aquest periode més

problemes als ja tradicionals. En concret, l'agricultura intensiva valenciana patirà pregonament l'alteració dels preus relatius dels

inputs, una part important dels quals són bens manufacturats. Front a aquesta situació, ens trobem un sector poc cohesionat des de l'angle

de la defensa dels seus interessos i que ha hagut de partir el predomini manifest dels interessos comercials sobre els productius

(*Hernández, F.; Reig, E.* i *Roca, A*, 1992).

Hem d'admetre, però, que, en termes relatius, la producció agraria ha estat menys afectada per la crisi. Fins i tot ha jugat un

paper estabilitzador -ha fet de "matalap"- des de la perspectiva del mercat de treball (*López Estornell*, M., 1986, 187). Això no treu que

s'hi hagen donat uns canvis importants al seu sí, com ho posa en evidència l'avanç de la productivitat per l'avanç de la mecanització,

una certa reordenació de la producció -de la mà del desenvolupament dels conreus protegits, que permet d'acurtar el cicle de producció-, una

major rendibilitat i la introducció de noves varietats d'acord amb el mercat.

Ha continuat, en tot cas, reduint-se el pes del sector, encara

que a ritme inferior que el del periode anterior. Recordem que l'agricultura representava el 29.0% del Valor Afegit Brut (VAB)

valencià en 1960, que en el 1973 era el 11.4%. En 1985, només representava el 5.8%.

Alhora, a l'interior del sector agrari hi ha hagut modificacions

d'una certa importància. Entre 1972 i 1983, l'*agricultura* passa de suposar el 84,3% de la Producció Final Agrària (PFA) a representar

tan sols el 80.6. Puja en importància la *ramaderia* (fins assolir el 18%), tot creixent a major ritme que l'espanyola, però encara ben

lluny del pes que tindrà en el PFA espanyol, que estarà al voltant del 40%.

1.2. Població agrària

Entre 1973 i 1985, la població activa agrària s'ha reduit en 60.000 persones (un 26,7%). Vol dir que ha continuat el procés del

periode anterior però més lentament, i en menor mida que a nivell espanyol, que fou d'un 34.7%. Podem distingir-hi dos sub-periodes.

Un, entre 1973 i 1979 on el retrocés és menys pronunciat, només d'un 10.9%, mentre que el sub-periode 1980-85, el percentatge és del

17.6%. Cal afegir que aquests subperiodes són d'intensitat contrària en el cas espanyol: del 25.5% en el primer i del 15.6% en el segon.

Així, doncs, una de les "eixides" a la crisi agrària -la substitució

de mà d'obra per maquinària- es continuarà fent en aquesta època però de manera més dificultosa. S'hi dòna una certa desacceleració en

l'envelliment de la població activa agrària (tot i això, en 1982, la meitat dels empresaris agrìcoles tenia més de 55 anys) com una

conseqüència de la crisi econòmica general que dificulta trobar llocs de treball fora del sector i, així, joves de famílies llauradores faran de la

"tornada al camp", o senzillament no "eixint", un refugi davant la incertesa de l'ocupació (*López Estornell*, M., 1986, 188). Aquest és un

fenòmen que ultrapassa les possibilitats del sector: hi ha una incapacitat per ofertar tota l'ocupació demandada i, en conseqüencia,

hi ha una pressió a la baixa dels salaris agraris. Hi hauriem d'afegir-hi l'ocupació demandada des de les pràctiques de l'agricultura a temps

parcial. Tot plegat, particularment l'ocupació a temps parcial, permet de minvar la incidència dels costos salarials en els comptes

d'explotació, però dificulta la consecució d'increments majors dels nivells de productivitat per la població ocupada.

Un mercat de treball que denota alguna aparent contradicció.

Si fem cas de les afiliacions a la Seguretat Social, quasibé el 80% dels treballadors estan classificats com "per compte alié" i això en una

agricultura minifundista. Des de la perspectiva del repartiment funcional de la renda, hi assistim a una evident contraposició

d'interessos a l'interior del sector (*Sorní*, J., 1991, 14). És clar que això un fenòmen particular de l'agricultura de regadiu, una paradoxa que

es podia explicar per un parell de circumstàncies: a), la intensitat del conreu fa que la intensitat econòmica siga superior a la física i, per

això, es fa necessari mà d'obra que excedeix les disponibilitats familiars, i b). les tasques productives passen a ser gestionades per

agents externs (el fenòmen de la "desactivació") que contracten per a la seua execució mà d'obra assalariada. La figura del jornaler-

propietari serà ben significativa en aquestes circumstàncies. Ambiguitat que hom viu fins i tot al sí de les cooperatives. (*Arnalte*, E.

i altres, 1990, 135-138). La taxa d'increments salarials, doncs, minva amb el temps. En termes dels convenis col.lectius signats en els cítrics

passa, per exemple, d'uns increments de més del 29% entre la temporada 1976/77 i la de 1977/78 a un 7.4% a les darreres

temporades del periode que ens ocupa. Cal tenir en compte que, -a banda, altres consideracions més generals- per als periodes "punta" de

les tasques agrícoles, no només hi juga un paper la dona, que tradicionalment ja ho feia als magatzems de taronja i la collita de la

maduixa, sino també, i creixenment, la contractació d'il.legals -o de legals, en situació precària- magrebis i africans sub-saharians.

1.3. Producció i productivitat

Si agafem qualsevol magnitud productiva constatariem la pèrdua de pes del sector agrari dins l'economia valenciana, però, cal

emfatitzar-ho una vegada més, a un ritme inferior al periode 1960-75. En termes de VAB, insistim, la pèrdua anual llavors era de 1'1%, ara

només del 0,26%. Tanmateix, augmenta el pes de la nostra agricultura a nivell estatal: en termes de VAB, en 1972 representava

el 8.8% i en 1983 el 9.7. Aquest augment serà especialment significatiu en el subperiode 1975-79.

Una partida que continua essent decissiva en l'estructura de

costos són les despeses de fora del sector. Són inputs que s'encareixen molt, lligat al creixement dels preus del petroli. En 1982, una

enquesta deia que el cost dels fertilizants, herbicides i insecticides anava del 15 al 30% de total dels costos de producció en les

hortalisses, del 9 al 22% en fruites. La seua intensa utilització per fer front a la reduïda dimensió de les explotacions, comença a anar

acompanyada d'un interés per incrementar la productivitat d'aquests inputs, sobretot a partir de 1979. (*López Estornell*, M., 1986, 189-190).

En termes de la PFA foren el 25,4% en 1972 i el 38% en 1985. Tot i això, el ritme d'increment d'aquestes despeses és menor que a nivell

espanyol, bàsicament per la situació de partida tan diferent. Aquest distint ritme fa que la magnitud PFA es moga relativament diferent a

la del VAB en relació a les corresponents magnituds espanyoles. La PFA valenciana creix en el periode 1972-1984) un 28%, mentre que

l'espanyola ho fa en un 48%. Conseqüentment la participació de la primera en la segona passa, en aqueixe temps, del 9,8% al 8,5.

MAGNITUDS PRODUCTIVES BÀSIQUES. TAXES DE VARIACIÓ ANUAL EN PERCENTATGE (Pts. constants)

	P.F.A.		Renda Agrària		PFA / Ocupació		R. Agrària / Ocupació	
	P. València	Espanya	P. València	Espanya	P. València	Espanya	P. València	Espanya

1	9.1	8	19.	9	10	1	20	1
9	0.2	.	2	.	.0	1	.1	2
7	15.	2	-	4	2.	.	-	.
7	8		11.		2	7	9.	9
-	-	4	1	-	31		3	
7	2.9	.	2.1	1	.1	9	15	-
8	-	0	-	0	7.	.	.6	5
	3.8		6.9	.	7	9	3.	.
1	8.3	1	-	1	-		2	0
9	0.2	0	3.7		2.	1	-	
7	-	.	6.2	3	3	8	2.	1
8	2.8	9	-	.	2.	.	4	0
-			0.8	1	8	3	0.	.
7		-	-		-		9	0
9		8	11.	-	2.	-	3.	
		.	6	2	5	3	6	-
1		2		5	5.	.	-	2
9				.	8	0	3.	1
7		3		7			8	.
9		.				5		5
-		0		7		.		
8				.		2		9
0		3		3				.
		.				3		6
1		9		0		.		
9				.		6		0
8		8		7				.
0		.				1		4

Font: *Ministeri d'Agricultura, Pesca i Alimentació* (MAPA)

En tot cas, el creixement del sector agrícola pot veure's com u n

procés de relaxació de les restriccions que imposa sobre l'augment de la producció la ineslaticitat de l'oferta de terra i de força de treball.

Segons predomine l'escasesa relativa d'un o altre factor, el canvi tècnic incorporat en inputs de major qualitat i productivitat durà a

estalviar treball o estalviar terra (*Picazo*, A. i *Reig*, E., 1990, 6). Hi ha alguns indicadors que ens poden ajudar a esbrinar l'increment de la

productivitat dels diferents factors de producció.

Per exemple, les *taxes de variació* més significatives foren les següents:

	VACfc/Ocupació	VABcf/Ha	Has./Ocupació

	1961-72	1972-84	1961-72	1972-84	1961-72	1972-84
País Valè ncia Espa nya	10.23 10.73	16.72 17.82	6.46 7.33	12.43 12.47	3.54 3.17	3.88 4.76

Font: MAPA

en conseqüència, la *contribució percentual* pels factors de producció

per a ambdós periodes fou:

	1961-72	

	VAB/ Ha.	Has./Ocupació	VAB/ Ha.	Has./Ocupació
País Valencià	63.15	34.62	74.02	23.11
Espanya	68.29	29.55	69.97	26.70

Font: MAPA

És a dir, en tots dos periodes (en el segon fins i tot més que en

el primer) hi ha hagut un gran estalvi de terra, o si volem, una important millora de la productivitat de la terra. En aquest sentit, les

innovacions de tipus biològic i químic -per ser divisibles- han tingut un paper molt important. Sembla que en una agricultura d'aquestes

característiques, les mecanitzacions de les tasques agràries haurien d'haver-se fet amb relativa lentitud, tanmateix, el ritme de difusió de

la mecanització ha estat comparable a l'espanyol en el seu conjunt (*Picazo*, A. i *Reig*, E., 1990, 13). En Espanya, els tractors s'han

multiplicat per 12 entre 1960 i 1988, mentre que el País Valencià s'ha fet per 13.5 (ara bé, la potència mitjana s'ha mantingut a nivells molt

inferios: ha prevalgut el motocultor front al gran tractor). El motocultor és la màquina agrícola per excel.lència. Pasa de 340 en

1960 a 67.289 en 1988, increment molt més ràpid que en Espanya. De fet es passa de representar el 14% al 23% del total espanyol en eixos

anys. Això manifesta un ritme d'avanç de l'index de mecanització superior a l'espanyol. Tot i això, hauriem d'observar que la potència

mitjana del motocultor s'estabilitza a partir de 1978-79, tot posant de relleu que en aqueixos moments ja s'ha assolit la potència mitjana

adequada i el que cal a partir de llavor és manejar bé el motocultor. Tot el qual suposa que, malgrat les aparences, no existeixen especials

dificultats per a substituir treball per energia mecànica. Almenys així ha estat comprovat pels professors *Reig* i *Picazo* (1990) tot empleant

un model basat en la funció de producció CES per estimar l'elasticitat de substitució entre treball humà i energia mecànica.

Aquesta mecanització ha tingut efectes derivats en l'estructura

de la producció, perque en reduir-se les necessitats del *ramat de llabor*, el coureu del garrofer en secà i la dedicació d'una part de les

explotacions als cereals ha caigut en desús.

L'evolució de la productivitat no ha estat uniforme en tot el periode. Si mesurem en termes de PFA/Ha., observarem que, tot i que

el valor és inicialment superior a l'espanyol, s'hi dona un acostament entre ambdos valors fins el 1980, per a després tornar a separar-se

fins el 1984 que canvia una altra vegada de signe. Per al conjunt del període, l'increment de l'indicador PFA/Ha. suposa una multiplicació

per 4.8 en el cas valencià i de 4.7 en l'espanyol. En termes d'ocupació, el creixement ha estat més uniforme. Pel que fa a la productivitat dels

inputs intermitjos, es constata la necessitat d'uns costos creixents per a assolir el mateix valor de la producció. En els vuitanta, es constata,

però, una millora. La qual cosa significa que el sector agrari valencià ha pogut reaccionar més difícilment que l'espanyol front a l'increment

dels preus de les matèries primeres i el petroli (*López Estornell*, M., 1986, 191).

Pel que fa a la distribució de les rendes agràries, cal constatar un increment de les del treball (passen del 39.6% en 1973 al 46% en

1979) en el subperiode que es donen els alts increments dels salaris, per a retrocedir en els vuitanta fins representar només el 37.8 en

1983. Tot i això, la renda per persona ocupada s'incrementa en termes reals en un 25% entre 1977-78 i 1988-89 a pesar que la capacitat de

generació de renda per unitat de producció es deteriora. L'explicació rau en els avanços en la productivitat i la caiguda de l'ocupació.

Pel que fa a la tendència històrica de deteriorament dels

rendiments de les explotacions, observem una manifesta continuitat. Les diferències entre els preus percebuts pels llauradors i els preus

pagats (inputs, energia, salaris, etc.) són significatives: els percebuts pujaren, entre 1973 i 1984, un 223% i els pagats, un 365%. A més, es

tracta d'index que es mouen per davall de l'IPC, la qual cosa contribueix a la reducció del poder adquisitiu de la gent del camp. Cal

pensar que, mentre els preus percebuts tenien un increment mitjà anual del 12,2%, els pagats eren d'un 14,9%, els salaris agrícoles, d'un

17%, però l'IPC el tenia d'un 17,2% (*López Estornell*, M., 1986, 193). El tema era especialment greu en les hortalisses i cítrics.

1.4 L'exportació

L'exportació ha creixcut a major ritme que la producció i també per damunt de la mitjana espanyola, excepte en el bieni 1981-82.

Continua suposant entorn del 40% del total de l'exportació agraria espanyola. De tota manera, en termes físics el creixement només ha

estat del 13%. Els problemes del bieni 1981-82 es deuen fonamentalment a la campanya dolenta dels cítrics. Aquesta

producció tanmateix, millorà les xifres en els anys següents fins la gelada de 1985. En general però, la falta d'embranzida exportadora es

deu bàsicament a l'encariment del producte (*López Estornell*, M., 1985, 194). De fet, el pes de les exportacions agràries en el total

valencià ha estat com a mitjana al voltant del 25%, tot i que podriem recollir situacions extremes com la de la temporada 1972-73 que fou

del 33,7% o la del 1982-83 que baixaria al 19%.

En tot cas, hi ha hagut una certa diversificació productiva de l'exportació. Per exemple, les hortalisses han passat d'un 15% a un

21% entre 1973 i 1983 (incrementant en un 60% el volum de la producció comercialitzada). També creixqueren molt -tot i la seua poca

presència en termes absoluts- els productes florals i les plantes vives. Les empreses comercialitzadores valencianes participen en el 80% del

volum dels cítrics exportats en Espanya, el 60% dels fruits no cítrics i un 28% de les hortalisses. Cal dir que el 59% de la producció de cítrics

s'exporta (en 1988), el 32% va al mercat interior espanyol i el 9% va a la indústria transformadora. Pel que fa als fruiters no cítrics les xifres

són: 15% a l'exportació i 70% al mercat interior i 15% a la indústria.

Alguns autors assenyalen que els retorns monetaris de les exportacions s'incrementen substancialment si es tenen en compte els

reemborsaments del Banc d'Espanya perquè la major part de les vendes exteriors de cítrics es realitzen en consignació. (*Garrigues*,

J.F., 1991). Així mateix, hem d'assenyalar que el 28% de les exportacions de cítrics ho fan les cooperatives i que la CE és la

destinació del 86% dels cítrics exportats, el 90% de les hortalisses i el 86% de les fruites no cítrics.

1.5. Altres característiques estructurals

En el *Cens Agrari* de 1982, la SAU valenciana era el 3,5% de

l'espanyola, però la superfície cultivada significava el 4,6% i el regadiu l'11,7. Hi havien 295.000 explotacions per a una superfície de 1.801,5

milers d'Has. Hi ha hagut una certa reducció d'explotacions. Ara bé, el tamany mitjà de l'explotació s'ha reduit. Ha passat de 6,4 Has. (1972)

a 6,1 (1982). És a dir, continua el comportament diferenciat respecte el cas general, a Espanya i al món, en el que les explotacions

augmenten en dimensió degut a la deterioració dels excedents d'explotació. Les raons d'aquest comportament diferenciat són les

mateixes que en èpoques anteriors.

Els preus de la terra han continuat pujant, particularment en

els vuitanta. No ha estat aliè a aquest fenòmen el fluxe important de diners negres i capital especulatiu que s'ha refugiat en eixos anys en

el camp valencià, tot distorsionant els preus del mercat de la terra i eixamplant el conreu dels cítrics per damunt dels 300 metres sobre el

nivell del mar, en zones no aptes per a aquestes plantacions. Aquest tipus de diners ha vingut a sumar-se al tradicional provinent dels

capitals urbans que ja havia protagonitzat ingents reconversions de grans zones de secà Aquest procés s'ha intensificat des de 1983 per

quatre motius: la pressió fiscal, l'interés per l'agricultura en la perspectiva de l'entrada en la CE, la peculiar organització del treball

en la citricultura i la revissió de nombrosos PGOU (*Plans Generals d'Ordenació Urbana*) on es requalificaven nombrosos terrenys

agrícoles. Entre 1979 i 1986 el preu de la terra augmentà entre màxims d'un 260% i un 140% (*El País*, 8.7.1989).

Així mateix, cal palesar el manteniment d'un alt percentatge

de treball assalariat. En 1987, suposava el 46%. Més encara, el 30% del treball realitzat era per assalariats. Per a eixe mateix any, gràcies

a l'*Enquesta sobre l'Estructura de les Explotacions Agràries*, denoten també el manteniment d'una elevada pràctica d'agricultura a temps

parcial. En aquests termes:

TEMPS DE TREBALL EN L'EXPLOTACIÓ DELS TITULARS RESPECTE DEL

TREBALL D'UNA PERSONA A TEMPS COMPLET, EN PERCENTATGES. 1987.

50 %	50-100 %	100 %	Total

sense un altra activitat	4	6.4	9	5
lucrativa	3	0.3	.	8.
amb un altra activitat lucrativa	.	2.5	1	7
principal	2			3
amb un altra activitat lucrativa	3		-	3.
secundària	3		-	7
	.		0	7.
	4		.	6
	4		7	
	.			
	4			

	8 1 . 0	9.2	9 . 8	1 0 0

Aquestes dades ens proporcionen una informació novedosa

(*Arnalte*, E., 1991, 22). Permet diferenciar d'una banda l'ocupació externa dels titulars i les seues famílies i, d'altra, la incapacitat de les

explotacions per a proporcionar ocupació i rendes a les families titulars.

Altres dades d'aquesta enquesta ens diuen que el 80% de la gent del camp té 55 anys o més edat. Que el 90% de les explotacions

tenen menys de 5 Has. Que la dimensió mitjana de l'explotació agrària valenciana genera un margen brut d'explotació de 3.300 ecus mentres

que a Espanya es de 5.300 i a Europa de 15.000. Entre unes coses i altres, queda poc de marge per a les explotacions "professionals" que

només representen el 9% tot i que arriben a controlar el 29% de la SAU i que tenen un margen brut d'explotació de 8.000 ecus.

Podiem resumir aquesta informació de l'Enquesta del 1987 tot dient que el periode de crisi no ha suposat cap reajustament profund

per evitar una "mala" estructura agrària. Però la pròpia Enquesta ens diu també que els resultats econòmics no són tan desfavorables

perquè el margen brut per Ha. era de 920 ecus i per unitat de treball (UTA) de 6.600 ecus. Les respectives xifres per a Espanya eren de 380

i 5.900 ecus. En Europa les mitjanes eren de 1.080 per Ha. i 13.700 per UTA, encara que en aquest cas les comparacions són una mica

dificultoses.

Per conreus, la situació mostra una extraordinària

hetereogeneitat. La situació més "greu" és la de la citricultura (*Arnalte*, E., 1991, 23) donat que històricament és qui ha donat més

rendiment per hora treballada, vora un 50% més. La resposta dels titulars de les explotacions es externalitzar la major part del procés

productiu, com ja va començar a fer en el periode anterior. És una manera de racionalitzar l'activitat productiva i de difondre

determinats tipus de progrés tècnic i d'obtindre economies d'escalas sense alterar l'estructura física de les explotacions. Així, la dimensió

de les explotacions deixarà de ser la variable bàsica per a determinar l'eficiència de la producció. El titular no "treballa" la terra però si

gestiona l'explotació. El treball assalariat extern s'imposa. És el fenomen anomenat de "desactivació de les explotacions". Això, com a

fenòmen general. Els cítrics es tenen com un patrimoni que proporciona unes rendes, lluny de la típica explotació familiar

"professional". Això aminora també la pressió per a la reestructuració de les explotacions.

Evidentment, l'excessiva parcelació suposa un encariment dels

costos de "servei" de les empreses externes (tractors, insecticides, collites, etc.), encara que això es perceb com unproblema "extern" a

l'explotació tot i que repercuteix en la rendibilitat de la mateixa.

Els conreus hortícoles revesteixen, per la seua banda, un altre tipus d'organització productiva. Revesteixen una forma

d'intensificació de l'agricultura familiar que permet obtindre majors productivitats de la terra, tot donat ocupació a la mà d'obra familiar i

proporcionant "rendes" dins de l'explotació, tot i que la productivitat del treball siga menor que en els cítrics. Així mateix, la possibilitat

d'arrendar la terra ha flexibilitzat el creixement de les explotacions. Ens trobem, doncs, més aprop dels patrons clàssics que en el cas de la

citricultura (*Arnalte*, E., 1991)

Al secà trobem dos tipus de situacions: el secà "consistent" i les

àrees de muntanya. En el primer cas, hi ha una adaptació bastant gran al model general de reajustament de les explotacions (no hi ha el

contrast del regadiu). El seu creixement és extensiu, tot comprant terra o conreuant en aparceria o sota altres règims informals (duent

terres de familiars, o d'emigrants o de llauradors vells). També s'hi han introduit, en alguns casos, el regadiu o la ramaderia intensiva.

En les àrees de muntanya, oficialment les dimensions de les explotacions són molt reduïdes, però això perquè no es comptabilitzen

els règims de tenència atípiques per les que es conreuen les terres dels emigrants. A més, hi ha una part important de les rendes familiars

disponibles provinent de transferències, donada l'elevada edat de molts dels agricultors que hi viuen.

1.6. La ramaderia

En el seu conjunt, la ramaderia només representava, en 1988,

el 19.5% de la producció final agrària, mes o menys el 25% del valor dels cítrics i aproximadament el de les hortalisses. Tot això, durant els

vuitanta hi ha hagut un gran desenvolupament del sector ramader. La ramaderia *intensiva* (porcí i aviram) té més importància relativa al

País Valencià que a Espanya, mentres que l'*extensiva* (boví i oví-caprum, apícola) menys. En tot cas, l'auto-abastiment valencià

continua essent deficitari: un 30% en general i particularment un 50% en el porcí i un 10% en el boví.

La ramaderia *extensiva* només representa el 20% de la

producció final ramadera valenciana, tot i poder jugar un paper estratègic en les zones agrícoles desfavorides i de muntanya. En

concret, el sector oví ha incrementat la seua presència en els vuitanta (hi ha un clar déficit en la CE), el caprum va baixar en els ultims

setanta pero ha pujat en els vuitanta, mentres que el boví ha quedat igual. (*Avellà*, LL., 1991, 144)

Però les grans transformacions han tingut lloc en la ramaderia

intensiva. Els canvis venien ja dels anys seixanta quan es va trencar una tendencia decreixent des de feia quasibé un segle. L'éxode rural,

la industrialització i la concertació urbana exigien un nou model ramader. El nou model, amb el binomi soja-dacsa com a base

alimentària, substitució de races autòctones per altres de major rendiments, tot concentrant l'oferta i desplaçant-la de les àrees de

muntanya fins a zones intermedies millor comunicades i més pròximes a les zones urbanes. Creix el cens i minva el nombre

d'explotacions i de la superfície de pastura. Un sistema, en fi, controlat per la indústria, centrat en l'explotació de mono-gràstics i

apartant-se del factor de producció terra. La industrialització és absoluta en pollastres, menor en ous i porc i embrionària en conill

(*Sanz*, J., 1991, 156)

1.7. **La pesca**.

Tot i que la pesca només representa el 0,38% del PIB, hi ha 23 indrets de la costa valenciana on hi ha activitat pesquera, per tant,

poden significar que es tracta d'un sector amb incidència en moltes economies locals. A més, cal recordar que es tracta d'un sector que

tracta un recurs renovable, de propietat pública però d'explotació privada, de resultats incerts (que origina relacions de producció "a

part"), que és un producte perible, tot exigint àgils canals de comercialització i transparència de mercats. (*Lostado*, R., 1991, 171)

També, hem de palesar que és un dels pocs sectors econòmics en que el benefici individual de les empreses minva en la mesura que

s'incrementa la inversió. Aleshores, era manifesta la preocupació creixent de la contaminació i la sobre-pesca a la Mediterrània. Per la

seua banda, l'Administració actua paradoxalment tot mantenint la tesi que cal reduir la capacitat extractiva i, alhora, practicant una

política d'ajudes per les captures. En general, però, cal precisar que si bé en general, a la Mediterrània la producció pesquera és baixa, el

valor unitari dels productes és superior als atlàntics. També, que la crisi energètica i l'aplicació de zones econòmiques exclusives va influir

menys que en la pesca atlàntica.

Les diferents classes de flota tenen problemes particulars.

(*Lostado*, R., 1991, 171). La flota de *ròssec* està actualitzada però té problemes creixents de rendibilitat per la sobre-pesca dels caladors

tradicionals, per l'excessiva concentració de la flota i l'increment de costos del carburant. La flora d'*encesa* té el problema de la important

flota forana que recala en els nostres caladors tradicionals, sobretot a l'estiu. La flota *artesanal* pateix una enorme diversitat d'arts. La flota

congeladora del banc saharià (ubicada als ports del sud) depen tot el temps dels acords canviants entre la CE i tercers països. En tot cas, el

sector en conjunt es pot mantindre gràcies als sistemes assistencials, tot un model en crisi.

En 1987 hi havien 5.665 pescadors actius i 300 aturats. Hi ha

una pèrdua de gent vinculada al sector sobretot en la costa central i septentrional i particularment entre 1984 i 1987. Les raons són els

baixos salaris relatius i l'activitat alternativa del turisme.

NOMBRE DE TRIPULANTS (%)

	P.V. / Mediterrània	P.V. / Espanya
1	28.9	7.3
9	27.2	6.8
7	27.1	6.8
5	26.7	6.9
1		
9		
8		
0		
1		
9		
8		
2		

En 1986, hi havien 161 drassanes en la nostra costa. La majoria per al manteniment de vaixells. Les de construcció només són

el 18.6%. La calafateria o fusteria de ribera puja al 31%. Les embarcacions de major tonatge estan, lògicament, en els ports

meridionals (Santa Pola i la Vila) perquè son flotes amb caladors atlàntics. En concret la flota de Santa Pola és la més important. Els

ports més importants són, en termes del volum de les captures, Castelló, Vinaròs i Santa Pola. En termes de valor, sens dubte, el

primer és el de Santa Pola.

S'ha reduit l'esforç pesquer per embarcació i també el nombre

de tripulants. Entre 1973 i 1984 només la flota artesanal ha augmentat en nombre de veixells. Hi ha hagut, però, una reconversió

de la flota cap a activitats més rendibles (*Burguet*, I.; *Cardona*, Mª i *Pardo*, J., 1988, 51). Ha augmentat la pesca de superficies (arts

menors tipus artesanals, tresmall, palangre, mosca, etc.) en un 30% entre 1973 i 1984. La de ròssec, pel contrari, ha minvat.

El volum i el valor de la pesca creixen en els 80:

	PV / Mediterrània	PV / Espanya

	volum	valor	volum	valor
1970	19.9	29.9	2ó1	6.43.9
	22.1	26.6	2.63.4	4.97.6
	28.4	31.6	5.8	
1980	27.4	32.2		
1984				

2. Transformacions en la indústria

2.1. Aspectes generals

El sector industrial és el que ha hagut d'afrontar els canvis

més importants. Ha necessitat fer ajusts per la banda de l'oferta, davant la profunda alteració dels preus relatius d'inputs i dels factors

de producció, i front a la substancial contracció de la demanda. Això acompanyat del desordre monetari internacional davant de la crisi de

Bretton-Woods i, en el cas espanyol, per aspectes institucionals importantíssims com són l'acabament de la dictadura franquista i

l'engegament del sistema democràtic. Aquest nou sistema, a més, permetrà la descentralització política i l'assumpció per part dels

governs autonòmics de creixent protagonisme en les polítiques industrials. Tot i això, cal constatar la profunditat de les rigideses

estructurals de la indústria espanyola i el retard en l'acometament de polítiques anti-crisi donada la debilitat dels governs de la década dels

setanta. Sols després de les primeres eleccions democràtiques i la signatura dels *Acords de la Moncloa*, es perfilaran de debó les

primeres mesures serioses "d'ajustament positiu" davant la crisi.

El País Valencià demora d'alguna manera la crisi fins el 1978.

Circumstàncies derivades de la política salarial expansives d'aqueixos anys fan alimentar una demanda interior sensibilitzada en

l'adquisició de bens de consum duraders dels que la indústria valenciana és productora. Tots els indicadors a l'ús demostren aquesta

"demora" i fins i tot l'EPA (*Enquesta de Població Activa*) ens diu que entre 1974 i 1977 la població ocupada en el sector industrial creix el

9%. Per la seua banda, la taxa d'atur roman per sota el 4% fins el 1977. A primeries de 1978 comença a pujar vora el 5%, però en eixos

moments l'espanyola ja era del 6.3%. També les xifres d'inversions reforcen aquest ambient, si bé cal esmentar que és aleshores quan es

realitzen les grans inversions *d'IBM, Ford* i el tren de bandes en fred d'A.H.M. (*Alts Forns del Mediterrani*) de Sagunt.

Tot plegat, la incidència de la crisi, malgrat el relatiu impacte retardat a nivell valencià, es manifesta ben prompte en alguns

aspectes de funcionament de l'aparell productiu. L'elevació de preus de les materies primeres, en la que hi ha una gran dependència a

l'exterior (cuir, pell, fusta, fibres tèxtils, etc.), dels inputs energètics òbviament, però, també dels costos salarials -donades les millors

condicions de negociació dels treballadors- en uns procesos intensius en treball eran les causes inmediates. Particularment importants

foren els creixements dels costos salarials que, segons el servei d'estudis de la *Caixa de València. -Prevasa-*, passaren de representar

el 49.6% dels totals en 1971 al 61.6% en 1977. Creixements d'aquest tipus erosionaven necessariament els nostres avantatges comparatius

-en termes de *Heckscher-Ohlin*- basats, en l'abundancia -baratura- de treball per a processos intensius en aquest factor de producció (*Soler*,

V. i *Verger*, S.,1989, 191). De fet, l'any 1974 havia estat l'any de la inflexió si ens atenem al nombre d'efectes protestats per l'empresa

valenciana que s'incrementaren respecte a l'any anterior en un 75%, en part explicable per la feblesa financera tradicional de la nostra

Pime (*Agud*, F. i *Boronat*, G., 1984, 3). Cal dir, però, que durant els anys següents -durant tot el periode de crisi- les empreses valencianes

farien un profund sanejament econòmic i financer, sobretot en els vuitanta. A partir de 1978, les condicions en les que es mou l'economia

valenciana es modifiquen, tot empitjorant greument la situació per a la nostra indústria, condicions que duraran fins a meitats de 1985.

Durant aquest periode té lloc, a més a més, el

desmantellament d'Alts Forns del Mediterrani i, això, lògicament, també, té efectes estadístics. Ara bé, la reconversión saguntina gaudí,

però, d'un tracte especial de l'Administració perquè en 1983, tant la central com l'autonòmica crearen conjuntament la *Comissió de*

Promoció Econòmica de Sagunt, tot declarant la comarca *Area de Preferent Localització Industrial.* Fruit d'aquesta iniciativa fou la

instal.lació de 28 empreses entre 1984 i 1986, que generaren 1.167 llocs de treball, 655 dels quals foren recol.locacions de treballadors

procedents dels *Fons de Promoció de l'Ocupació*. La majoria de les noves empreses han estat de petita dimensió -amb excepció d'*Enfersa*

i de *Sivesa*- i pertanyents fonamentalment als sectors de la metal.lúrgia, la química i la construcció.

En general, però, a partir de 1979, la indústria valenciana

entra en una de les fasses de recessió més acusada de les últimes dècades. Un munt de factors venen a explicar aquesta situació:

l'apreciació de la peseta, el descens del consum interior -afectat per l'increment dels aturats-, la pujada dels costos salarials -bàsicament

el capítol de contribucions a la Seguretat Social- i financers -dels tipus d'interés-, l'increment dels preus de les matèries primeres i la segona

crisi del petroli de 1979.

Hi ha una situació de creixents dificultats empresarials com ho

mostren el que continuen creixent els efectes impagats per les empreses. (*Agut*, F. i *Boronat*, G., 1984, 3). La conseqüència més greu

d'aquesta crisi empresarial és, sens dubte, la seua trasllació al mercat de treball. Les taxes d'atur pugen al 9.5% en 1980 i arriben al 21.3 en

1985, sempre lleugerament per sota de l'espanyola (excepte en 1983). Tot i això, el treball submergit matitzaria necessàriament aquestes

xifres.

Durant aquests anys, molts sectors industrials van haver de

viure un fort procés de reajust espontani, basat en una elevada taxa de natalitat i mortalitat empresarial. De fet, el "*shift and share*

analysis", aplicat al periode 1978-86, mostra un desplaçament *diferencial* negatiu, és a dir, que la indústria valenciana va perdre

ocupació industrial a un ritme superior a la mitjana espanyola. Això es va deure al major pes relatiu en l'estructura industrial valenciana

de sectors que s'han mostrat més recessius a escala espanyola (en termes d'ocupació: fusta i moble, cuir i calcer i indústries diverses -

joguet, particularment-). En 1978, efectivament aquests sectors representaven el 31% de l'ocupació industrial valenciana i només el

12% de l'espanyola. L'efecte *competitiu*, inclós també en l'anàlisi "*shift and share*", ha estat també negatiu però quantitativament menor

(*Martinez, J.A. i Reig, E.*, 1992, p.48).

Si aprofundim més en els resultats d'aquesta anàlisi, tindrem que l'efecte *nacional* es determinant perquè suposa el 85% de la

variació de l'ocupació. Ara, l'efecte net de variació de l'ocupació es descomposa en un 84% i negatiu en l'efecte *diferencial* i només un

16%, però també negatiu, en el *competitiu.* Aquests resultats contrasten amb el que *E. Reig* va obtindre per al periode anterior

(1958-75). Perquè en eixe cas hi havia un efecte competitiu de signe positiu i ara es negatiu, encara que molt reduit. Per sectors, el signe

positiu només es recull per a maquinàries i equips informàtics, alimentació i begudes, i indústries de productes minerals no

metal.lics.

Cal matitzar, però, que les dades sobre ocupació -que

globalment suposen un decrement del 12.5% entre 1973 i 1985- estan afectades per la incorporació de tecnologia desplaçadora de factor

treball i també per l'eixamplament del fenòmen de l'economia submergida.

2.2. Anàlisi sectorial

Durant el periode s'hi viu una certa reestructuració sectorial.

Segons el *Servei d'Estudis del Banc de Bilbao*, entre 1973 i 1983, el VAB industrial valencià tingué una taxa mitja acumulativa de

creixement del 41.5% per a les indústries extractives, del 20.6% per a les alimentàries, del 14.7% per al tèxtil, del 16.7% per al cuiro, calçat i

confecció, del 13.8% per a la fusta i el suro, del 20.5% per a paper, premsa i arts gràfiques, del 19.7% per a ceràmica, vidre i ciment, del

16.1% per a químiques i del 21.7% per a metàl.liques i transformats. Es realitzen una sèrie d'adaptacions per renovar procesos de

producció i per substituir línies de producció periclitades. A travers de l'index de *Hal.lary* (*Pedreño*, A., *Martinez*, A.. i *Garcia*, L., 1986,

153) observarem que els sectors intensius en mà d'obra són els que generalment presenten, durant aquest periode, una taxa de

creixement anual acumulativa més lenta, aspecte relacionat amb la hipòtesi dels potencials impactes distorsionadors dels augments

salarials. És evident que el que cal comparar és l'evolució del cost laboral real i la productivitat per sectors i, també, cal observar

l'evolució de la rendibilitat a travers de l'evolució de l'excedent empresarial. Hi ha dificultats estadístiques per obtenir-ne dades

versemblants, però és possible afirmar que, mentre les elevacions dels costos de les matèries primeres són traslladables als preus, no ho són

les dels salaris si hom vol mantindre la competitivitat.

Tot i continuant com a sectors bàsics el de l'alimentació, tèxtil i

confecció, cuiro i calcer, fusta i moble i ceràmica i taulellet, tant en tèrmes de col.locació com de valor afegit, el pes relatiu dels diversos

sectors en la base industrial valenciana varia, com hem dit més amunt. Per exemple, els canvis més significatius, en termes de

col.locació, entre 1978 i 1986, són el creixement relatiu del pes del sector de l'alimentació i beguda de l'11.3% al 14.5% i la minva del

cuiro i calçat (passa del 13.5% al 9.6) i del de la fusta i el moble (del 14.5 al 12.6). En termes de valor afegit, creix extraordinàriament el

sector energètic (pels canvis en els preus relatius) del 3,8% al 14.9, el de l'alimentació (de l'11.8 al 14.1) i baixa el sectors de productes

minerals (del 12.9% al 11.2).

Pel que fa a la caracterització sectorial en termes del comerç internacional (diferenciació entre sectors de demanda *feble*, *mitjana* i

forta) observem que hi ha un augment -entre 1981 i 1985- dels de *forta* i *mitjana* (de l'1.6 al 5.9% i del 31.5 al 33.6% respectivament) i

conseqüentment una caiguda dels de demanda *feble* (del 66.9 al 60.5%), però com és evident la presencia d'aquests darrers és encara

aclaparadora. A més a més, aquests canvis coincideixen amb els experimentats pels països de l'entorn, la qual cosa suposa que no s'ha

donat una transformació substancial de la situació relativa de la nostra indústria (*Rodriguez, L.*, 1989, 50). Significativament el 81% de

l'ocupació industrial es concentra en sectors de baixa intensitat tecnològica.

La ubicació territorial de la indústria valenciana romandrà,

com es veu, a les àrees tradicionals:

-Comarca de l'Horta, amb el 40% de l'ocupació, amb una estructura productiva diversificada.

-Comarques de l'Alacantí-Baix Vinalopó amb presència de

transformats metàl.lics, alimentació i calcer, cantxú i tèxtil.

-Comarca de la Plana, amb ceràmica i taulellet (el 70% de la capacitat instal.lada en Espanya), química i calcer (la Vall

d'Uixó).

-Comarques de l'Alcoià, el Comtat i la Vall d'Albaida, amb tèxtil i joguets i metal-mecànic.

La resposta dels sectors manufacturers a la crisi depenguè, en gran part, de si els procesos de producció eren continus o no. En el

primer cas, s'entrà en una dinàmica "infernal" d'inversió, en termes del professor *Solow*, tendent a aplicar tecnològiques que minven el pes

de la mà d'obra (cas de la ceràmica, els aglomerats, etc.), és a dir apartant-se, o superant, el model de creixement *extensiu* de *Secchi* que

havia caracterirzat fins llavors la dinàmica per al conjunt de la indústria valenciana. En aquests sectors, s'ha originat una certa

contradicció entre la millor resistència de l'empresa familiar, menuda i disposta a sobreviure amb els ingressos que cobreixen estrictament

els costos variables, en primer moment, i la perspectiva a mitjà i llarg termini on només l'empresa mitjana o gran serà capaç de poder fer les

inversions adients per incorporar les noves tecnologies que són necessàries per a la supervivencia en les noves condicions de mercat.

En el segon cas, la possibilitat de fragmentar el procés de descentralitzar-lo portarà al sub-arrendament d'algunes parts, les

més intensives de treball i, fins i tot, al treball domiciliari, o senzillament a l'economia submergida, donat que els mercats de

factors són imperfecte, i concretament el del treball, molt segmentat (*Martínez*, A. i *Fuertes*, A., 1982, 33-39). En confecció, calcer i joguet

l'activitat submergida es concreta en el treball domiciliari de la dona. En filats i tèxtil i fusta juguen un paper important els treballadors

autònoms. En agro-alimentaris i beguda abunda la contractació temporal. També hi ha ocupació irregular en mobles, paper i cartó,

arts gràfiques, transformats del cautxú, i plàstics (*Bernabé*, J. M., 1986, 169). Hi ha tres grans àrees d'economia submergida: la del

tèxtil-confecció i genere de punt (comarques interiors centrals, l'Horta i voltants de la Serra de Mariola), la del calçat (Eix del Vinalopó i,

particularment, Elx i Elda) i un altra diversificada -fusta, ceràmica artística, etc.- (L'Horta).

2.3. Productivitat, dinàmica inversora i estructura

empresarial.

La crisi econòmica força un trencament del model de creixement "extensiu" i propicia una etapa de transformacions

estructurals com ja hem vist. L'esforç realitzat ha significat un creixement del PIB industrial valencià d'un 1.8% de taxa anual mitja,

un punt per damunt de la corresponent espanyola. També un creixement de la productivitat aparent del 3.6% de taxa anual mitja,

superior igualment a l'espanyola. Tot el qual venia exigit pels canvis en la demanda i pels augments dels costos salarials i de matèries

primeres. Aquest augment de la productivitat es va fer (al igual que en Espanya) a costa de la destrucció de llocs de treball perquè

l'evolució observada en la producció real ha estat poc significativa (*Mas*, M. i *Perez*, F., 1990). En tot cas, hem d'assenyalar que les

polítiques de major intensitat de capital són decisives perquè suposen, o poden suposar, una tranferència molt més ràpida de nova tecnologia

a la producció. Hi ha un alta correlació entre progrés tècnic i rapidesa en el creixement de la inversió.

En 1986 s'aconsegueix igualar el PIB industrial, en termes

reals, al del 1981 i això es fa ocupant una cinquena part menys de treballadors. L'evolució de la productivitat va estar directament

relacionada amb la pressió de la demanda sectorial (*Andrés, C., Monfort, V.* i *Usach, J.*, 1992, 144).

EVOLUCIÓ DE LA PRODUCTIVITAT

Taxes de variació anual (%)

	VAB	Ocupació	Productivitat
1981	---	---	---

1 9 8 2	-7.7	-14.3	7.7

1 9 8 3	1.8	-0.5	2.4

1 9 8 4	0.1	-2.6	2.8

1 9 8 5	4.1	-5.4	10.1

1 9 8 6	11.4	0.5	10.8

1 9 8 7	5.4	2.62. 8	

L'importància d'aquest indicador és òbvia en tant que la perspectiva del creixement econòmic depen tant de la disponibilitat de

factors de producció com del nivell de productivitat i això darrer està vinculat, com ja hem esmentat per boca de *Solow*, a la intensitat de la

inversió. En el cas de les multinacionals la transferència tecnològica és relativa (el 55% dels contractes són d'assistència tècnica).

La dinàmica inversora va patir, però, diverses fases. A partir de 1977 es redueix, encara que es detecta una primera

caiguda en 1975. El 1981 és un any excepcional de recuperació que no tindrà continuitat fins el 1984. Les raons de la reducció inversora

foren la caiguda de la demanda, la disminució d'excedents empresarials, els increments dels costos, sanejament financer de les

empreses, els alts tipus d'interes i la incertesa envers el futur (*Andrés*, C., *Monfort*, V. i *Usach*, J., 1992, 150). El gràfic adjunt de

dinàmica inversora palesa clarament açò que diem si bè no arreplega les xifres de les “grans inversions”, bàsicament la de la

Central Nuclerar de Cofrent (entre 1975 i 1984), la de la *Central hidroelèctrica de la Mola de Cortes* (a partir de 1984) així com les

inversions de *Ford* i *IBM*, que en alguns anys (respectivament, 1977 i 1984) pujarien a 14.000 milions.

A les darreries del periode estudiat, el tamany mitjà

de l'empresa industrial valenciana era de 12.1 treballadors, mentres que l'espanyola era de 13.1. Hi ha hagut una tendència a la reducció

del nombre de treballadors per establiment. Tot i això, hi ha una gran dispersió sectorial: en el calcer és de 17 treballadors, en el

moble de 9, en el tèxtil de 20, en ceràmica i taulellet de 39, en joguets de 17. Naturalment, en automòbils, siderúrgia o primera

transformació de metalls les xifres són significativament molt més altes. Alhora, s'ha donat un suau procés de concentració

empresarial que, en termes de l'index de Gini, suposà passar del 0.43 en 1981 al 0.48 en 1986. (*Andrés*, C., *Monfort*, V. i *Usach*, J.,

1992, 147).

2.4. Les exportacions

Les exportacions industrials valencianes passen de

32.598 milions de pessetes en 1973 a 144.343 en 1978, quantitats que en deflactar-les suposen una duplicació i que suposen un 16.2%

de les espanyoles quan en 1973 eren el 12.7% (i en 1974 havien baixat al 11.9). Torna a baixar el 1980 al 13.4% i a pujar en 1984 a

un 18.1%. En síntesi, entre 1973 i 1984, les exportacions industrials valencianes creixqueren a una taxa mitja anual del 26.9% en

pessetes corrents, molt per damunt de les espanyoles.

Els avatars de les polítiques proteccionistes dels

països destinataris i l'apreciació injustificada de la pesseta en termes reals reflexaven els daltabaixos d'aquests anys. La

depreciació de 1983 i la recuperació de l'economia americana animà al sector exterior a finals del periode. Com a mitja, les exportacions

valencianes suposen el 55.5% del VAB industrial, mentres que per al cas espanyol suposen el 32.7%. Però, també ací hi ha hagut una

evolució: en 1973 eren el 28.1%, en 1979, el 40.2% i en 1985, el 73.4%. En termes del PIB industrial, es passa del 10.5% de 1973, al

13.7% en 1979 i al 15.9% en 1984. Evidentment el ritme exportador no ha estat pas el mateix en tots els sectors, però en general, ha

estat el component de la demanda agregada que ha dinamitzat la nostra indústria en els anys anteriors a la recuperació de 1985

(*Soler*, V. i *Verger*, S., 1989, 195), malgrat la pèrdua d'embranzida.

S'ha estimat el grau de dependència de les nostres

exportacions respecte de la renda dels països industrialitzats (els nostres principals clients) en un 3.6% per cada punt de creixement

d'aquesta. (*Martinez*, A., 1986, 407). Aquesta dependència no és similar en tots els sectors. Alguns com el calcer o el tèxtil-llar ho

seran molt més, per exemple, que el de gèneres de punt o els mobles, per als que el mercat interior els hi és molt més important.

La destinació de les nostres exportacions va augmentar per als països desenvolupats. Hem de tindre en compte, però, que durant

aquest periode les exportacions de les multinacionals *Ford* i *IBM* començaran a pesar en el nostre comerç, així com les de les

indústries intensives en energia i les associades a noves línies productives com la química, els plàstics i les manufactures de vidre.

En termes de l'*Index d'avantatge comparatiu revelat*

(relació del déficit-superavit- del sector respecte del total del comerç exterior en dit sector), per a 1987, hi havia avantatge comparatiu en

el sector de productes alimentaris i material de transport i no n'hi havia en plàstic i cautxú, indústries de precisió, productes minerals,

paper i derivats, fusta i suro. Globalment, l'index era positiu per valor d'un 14.3 front a un de negatiu espanyol del 14.33. L'evolució,

però, és negativa en els darrers anys, degut a la nova divisió internacional del treball (països del Sud-est asiàtic), diferencials

d'inflacció (no compensats per variacions nominals en el tipus de canvi de la pesseta) i en la recuperació de la demanda interna

(*Marin*, P.; i altres, 1990, 210-215). Simptomàticament, algunes empreses productives han optat per convertir-se en empreses

d'importació del tipus de producte que feien abans. Això ha estat especialment important en activitats artesanals o d'ús més intensiu

de treball que no han pogut ressistir-se a l'impacte de les produccions del sud-est asiàtic o dels països emergents perifèrics a

eixa àrea del món.

3. El sector serveis

3.1. Aspectes generals

El *sector terciari*, en general, ha estat el menys afectat per la crisi: ha tingut creixements discrets tant en termes de

producció com d'ocupació. Ha estat relativament més expansiu que l'espanyol gràcies al turisme que, malgrat la crisi general, va

mantindre un important volum d'activitat (*Alcaide*, J., 1986, 20). Tot plegat, podem convindre que, durant l'època de crisi, el País

Valencià ha intensificat el procés de terciarització de la seua economia. En 1985 podem qualificar a l'economia valenciana com

perfectament homologable a la dels països del seu entorn: els serveis suposen el 60.8 del PIB i el 50.2 de la població activa. El

creixement, però, fou de ritme diferent per als dos sub-periodes en els que convenien en distingir el periode de crisi econòmica. Així,

entre 1973 i 1979 el creixement del PIB fou del 26.4%, mentre que entre 1979 i 1985 fou del 17.6%. En termes de població activa, els

percentatges respectivament per als dos sub-periodes foren de 13.9 i 10.6. En tots els casos, els percentatges són superiors als

corresponents espanyols.

Les raons bàsiques d'aquest increment són l'ampliació dels

serveis contemplats en la lògica de l'*Estat del Benestar*
(principalment, sanitat, educació i serveis socials), la complexització

de l'organització econòmica general de la societat i, particularment, la intesificació de l'ús de serveis externs de les empreses, tot

aprofitant les economies d'escala. L'existència d'un teixit empresarial de reduida dimensió mitjana fa que aquest tipus de

serveis siga més demandat al País Valencià. Com hem dit adés, el comportament del sector turístic també ha influit particularment en

el cas valencià. Això es verificable a través del model "*shift and share*" on es mostra molt dinàmic l'efecte *diferencial.* Tot el qual no

obsta per a palesar que una cosa és el creixement del sector serveis en termes *nominals* i en *ocupació* i un altra el seu creixement en

termes *reals.* Aquesta precisió és necessaria perquè abunden els serveis *estancats*, serveis que no són capaços d'internalitzar

innovacions tecnològiques i en conseqüència la pèrdua relativa en les taxes de creixement de la productivitat front als sectors

productors de bens i serveis *progressius* porta a un creixement dels seus preus relatius i doncs, a la "*valoració*" de llur producció, a més

de necessitar més mà d'obra per unitat de producte.

A grans trets, l'evolució sectorial del terciari valencià fou la següent: (*Gonzalez Moreno*, M., 1986, 297)

	VAD (%)		Ocupació (%)	
	1 9 7 3	1 9 8 3	1 9 7 3	1 9 8 3

Hosteleria i similars	8.2	8.8	10.2	9.1
Estalvi, Banca i assegurances	25.1	87.5	2.4	15.4
Comerç	12.7	22.5	6.3	43.2
Transport i comunicacions	7.6	5.9	1.1	5.1
Propietat de vivendes	13.3	11.1	1.2	11.0
Administracions públiques	3.1	9.1	7.0	0.1
Ensenyament i sanitat	14.1	0.1	-6.9	10.3
Serveis diversos	18.5	8.5	9.1	3.2

	1 0 0 . 0	1 0 0 . 0	1 0 0 . 0	1 0 0 . 0

Cal destacar els grans pes del comerç (distribució

comercial) i la dels creixents capítols de Serveis diversos (reparacions i recuperacions, servei domèstic, servei a empreses...) i

de l'ensenyament i sanitat. Aquests tres capítols suposen el 53.5% del PIB sectorial i el 64.1% de l'ocupació.

En general, però ha augmentat l'ocupació en tots els sub-sectors. No amb la mateixa intensitat: hosteleria, 5.8%, estalvi,

41%; comerç, 10.3%; transport, 3.2%; administracions públiques, 77.2; ensenyament i sanitat, 53.1%; serveis diversos, 12.8%. Pel que

fa a la presència d'assalariats, la situació també fou bastant heterogènia. Va creixer en tots els subsectors menys en comerç:

administracions públiques, un 72%; ensenyament i sanitat, un 67%; estalvi, un 41%. En comerç, la reducció fou d'un 12.4%. Haurien de

destacar l'increment de l'ocupació no-assalariada en aquest sub-sector fins al punt que sí en 1973 només representava el 39.6%, deu

anys més tard era del 52.1%.

En el mercat de treball hem de tornar a palesar que la baixa taxa d'increment de la productivitat mitjana en el terciari

permet un manteniment de llocs de treball que altrament no seria possible. Per això i per la dinàmica relativa del sector, constatem el

paper de sector refugi que el terciari ha jugat en eixos anys de crisi, amb algunes excepcions. Altres característiques són la creixent

feminització del factor treball, la importància relativa de l'ocupació temporal i a temps parcial (vinculat, en alguns casos, a l'agricultura

a temps parcial tan extesa en les nostres comarques) i l'extensió del treball submergit. En síntesi, observem un desplaçament

ocupacional al nostre País cap a tasques laboral de "coll blanc"
(*Camarero*, M.A. i *Tamarit*, C., 1992, 194)

3.2. L'activitat turística

Teòricament, la crisi econòmica hauria d'haver estat ben dolenta per als negocis turístics donat que els clients són

bàsicament gent d'un poder adquisitiu baix. Les classes treballadores centro-europees són els principals demandants dels

nostres serveis turístics. El nostre és un model construit sobre la lògica de la quantitat, i en aquests anys no n'hi ha una modificació

subtancial. En conseqüència, és una demanda molt elàstica respecte dels preus i la renda i aquests queden alterats per una sèrie de

circumstàncies. Fortes alces dels costos dels transports, l'alt tipus de canvi, alça diferencial dels salaris reals, elevades càrregues

financeres per a l'empresa turística, esdeveniments singulars en els països d'origen (vagues de miners a Gran Bretanya, per exemple),

etc. A més, la competència interior i exterior augmenta en aquests anys. Tot el qual queda condicionat per la permanència d'un cert

oligopoli dels agents comercialitzadors, els "tours-operators" (*Denia*, A. i *Pedreño*, A., 1986, 379). Tot això planteja una crisi de re-

estructuració: la necessitat de qualificació de la demanda, les insuficiències d'infraestructures, la mala qualitat dels serveis, la

degradació del medi ambient, els límits a la disposició de recursos, particularment dels hídrics (*Vera*, J., 1992, 212)

Sortosament, aquesta crisi, que afectava

profundament el turisme europeu, ve acompanyada d'una substitució d'aquest turisme sensible per un altre de major

estabilitat que és l'espanyol. També, sorgeix un turisme de nova planta que comença a allunyar-se de la costa, del model de "sol i

platja" tradicional, un turisme d'interior que procedirà dels nuclis urbans valencians. Hi ha, doncs, una embrionària diversificació del

model, tot i que continua la concentració relativa de les activitats turístiques en la zona costanera meridional, la denominada "*Costa*

Blanca".

Alguns indicadors -el de pernoctacions hoteleres, per

exemple-assenyalen que el primer impacte de la crisi, el de 1973, no és molt gran, a diferència del segon, 1979, que sí que ho és i que

durarà fins el 1982. Però també ací les xifres són equivoques, perquè el que minva són les pernoctacions d'estrangers, les

d'espanyols es dupliquen. Té importància aquest fet donat que el turisme espanyol és, si més no, un turisme que s'aboca més a

l'apartament o el bungalow, és a dir a la segona residència, no a l'hotel. Tot i això, vejam, pel que fa a les pernoctacions hoteleres el

canvi de procedència dels clients (*Vera*, J., 1992, 216):

1975 (%)				1989 (%)			
es	4	esc	6	esp	5	esc	0
pa	2	an	.	an	3	an	.
ny	.	din	2	yol	.	din	8
ol	4	au		s	1	au	
s		s	4	gri		s	4
gr	3	fra	.	tàn	2	fra	.
it	0	nce	8	ics	2	nc	1
àn	.	sos		ale	.	eso	
ics	0	res	4	ma	8	s	2
al		ta	.	ny		ita	.
e	6		0	s	2	lia	1
m	.			del	.	ns	
an	9			Be	8	res	3
ys				nel		ta	.
de	6			ux	1		9

Tot i això, hi ha com una certa "especialització" territorial. A la zona septentrional (la "*Costa del Azahar*") hi van

més alemanys; a la central, francesos; a la meridional, anglesos i del Benelux.

Però, fins i tot les xifres de pernoctacions hoteleres ens podem confondre, perquè la realitat dels fets és que l'activitat

turística va creixer en el periode decenal de 1975 a 1985.
L'explicació rau en que, malgrat l'estancament de l'oferta hotelera,

hi ha una superació progresiva de l'estacionalitat, s'augmenta la taxa d'ocupació i, sobretot, perquè continua augmentant la

presència de la segona residència. Això darrer fa creixer la dependència del sector de la construcció i dels equilibris medi-

ambientals del que passe en l'activitat turística. A les darreries del periode que estudiem, front a les 68.000 places hoteleres, la franja

litoral concentra més d'1.400.000 places d'allotjament en apartaments i vivendes (incloses les d'esplai de proximitat:

urbanitzacions properes d'ús de famílies dels nuclis urbans, un fenòmen ben singular en Europa).

L'especificació de la funció de demanda turística ve condicionada per la variable renda, en termes reals. Ara bé, en el

nostre cas hi ha un segon factor de ben important, la distancia (tenim un gran aeroport turístic, el de l'Altet d'Elx-Alacant, però el

60% dels turistes utilitzen el transport terrestre, principalment el seu propi cotxe). També hi compta l'evolució del tipus de canvi, la

inflació diferencial, el poder adquisitiu de les classes mitjanes, etc., com hem assenyalat adés. L'organització comercial, tant afectada

per la dominància dels "tours operators", ha evolucionat suaument cap a situacions no tan aclapradores per part d'aquests agents

intermediaris. La greu situació derivada de l'estacionament de l'activitat ha millorat, sobretot en la zona de la "*Costa Blanca*". La

tasca de desestacionalització ha vingut de la mà del turisme de la tercera edat.

Finalment, cal palesar cóm l'activitat turística

abasta una oferta molt diversificada de serveis: hosteleria, restaurants, cafeteries, sales de festa, transports, lloguer

d'habitatges, agències de viatjes, construcció, espectacles, etc.
L'oferta hotelera només suposa el 21.5% de la despesa total turística

(el 30% si el turisme és estranger). L'oferta "complementària", els serveis d'oci i esplai vinculats als periodes vacacionals no estaven

suficientment desenvolupats. Fracasà la ubicació, per exemple, d'Euro-Disney a terres valencianes, tot i saber les enormes

economies d'escala que una concentració turística tan gran
generava al nostre País. Continuava havent un gran nombre

d'oferta d'apartaments i similars sense declarar.

L'assumpció de les competències en materia turística per la Generalitat a les darreries del periode estudiat

permetrà pensar en una política més activa en la millora de l'oferta i en la diversificació major del model turístic que s'heretava.

3.3. El sector financer

El *sector financer* així com el sector *comercial* i el sector del *transport*, suposen activitats que són més demandades

d'acord amb els procesos de modernització i complexització de l'economia i la societat. Acaben esdevenint, si més no, sectors

estratègics pel paper fonamental que arriben a tindre en les economies dels països més avançats.

En concret, en el sector *financer* observem una

lleugera pujada relativa del capítol "*Estalvi, banca i assegurances*" (el sector *financer*) en relació al VAB global de l'economia

valenciana. En tot cas, l'agreujament de la crisi industrial en els primers vuitanta es nota en les activitats financeres que mostren

també una pèrdua de dinamicitat. Les xifres són aquestes:

	1	1	1	1	1
	9	9	9	9	9
	7	7	7	8	8
	5	7	9	1	3

País Valencià Espanya	3.72 4.24	3.88 4.39	4.35 5.08	4.39 5.28	4.27 5.04

Font: *Renta Nacional y su distribución Provincial.*

Banco Bilbao. Anys corresponents

Tanmateix, com seguint una llarga tradició,
l'activitat financera valenciana mantingué una menor dinàmica que

l'espanyola. Molts dels serveis financers per a la nostra economia no es fan des del nostre territori. Les finances valencianes significaren

en tot el periode el 8% aproximadament de les espanyoles, quan el nostre pes econòmic global volta el 10%. Més encara, el creixement

del VAB valencià en relació a l'espanyol ha creixcut més que el VAB d'aquest subsector valencià respecte el corresponent espanyol. Així

(*Pellicer*, E., 1986, 365):

	% VAB subsector	% VAB Total

PV/Espanya	PV/Espanya	Diferencial

1975	8.44	9.61	-1.17
1977	7.93	9.40	-1.47

1979	8.42	9.82	-1.40
1981	8.37	10.06	-1.69

1983	8.53	10.06	-1.53

En termes d'ocupació, l'evolució és semblant, però la participació en el total espanyol més alta (mig punt més), la qual

cosa posa en evidència una menor productivitat per empleat.

Pel que fa a les *oficines* (els punts de venda), el nombre, en 1985, era de 3.334, un 10.3% de les espanyoles. Aquesta xifra ha

estat possible per un increment relatiu major que en el cas espanyol tot i que el ritme fou realment fort entre 1975 i 1981 (un 54%).

Després, entre 1981 i 1985 l'increment fou del 25% només.
L'evolució no ha estat semblant per cada tipus d'intermediari

financer. Per a les Cooperatives de crèdit ha estat un increment constant i major que l'espanyol, significant la particularitat

valenciana de tindre una presència important d'aquest tipus d'intermediari financer. La banca privada sí que s'atingué al cas

general, si de cas de manera més pronunciada. Les caixes d'estalvi augmentaren llur presència homogeneament durant tot el periode.

Finalment, la caixa postal creixqué més en el segon sub-periode, però es tracta de xifres menors.

En tot cas, la dimensió de les oficines al País Valencià és inferior al tamany mitjà espanyol i similar en l'indicador per

empleat. Això vol dir que la xarxa de punts de venda està excessivament dimensionada, amb uns majors costos

d'intermediació, tot augmentant els margens de transformació i els costos dels crèdits. Més que a nivell espanyol, tot i que a aquest

nivell ja és tot això molt problemàtic (*Pellicer*, E., 1986, 357).

Pel que fa a l'*estalvi* -mesurat en termes dels *dipòsits* en les entitats financeres, per la relació directa que té amb aquella

magnitud- tornem a observar el fet diferencial de la importància relativa de les Cooperatives de crèdit. A més, constatem que el

percentatge global sobre el total espanyol està molt pròxim al pes relatiu de l'economia valenciana: 9.8%. Mesurat per l'*index de*

penetració (relació del percentatge de dipòsits PV/Espanya respecte del PIB PV/Espanya) constatem la semblança amb el general

espanyol. També vegem aquesta similaritat en l'index d'habitants per oficina (2.400 en 1975 i 1.400 en 1985). Ara bé, l'evolució dels

dipòsits ha tingut, tot plegat, un ritme menor que el del VAB, però en general superior a la dels dipòsits en el conjunt espanyol.

A la fi del periode, el sector estava composat per una

presència ben reduida de *banca oficial* (tres sucursals de *Banc d'Espanya*, i sucursals a la ciutat de València del *Banco*

Hipotecario, del de *Crédito Industrial* i del *de Crédito Agrícola*); de 75 bancs privats (dels quals set tenien la seu central en territori

valencià: *Promobanc, de València, d'Alacant, Alacantí de Comerç, de Crèdit i Estalvi, de l'Exportació i Peninsular*, uns bancs que

només representaven el 2.3% dels saldos acreedors del total espanyol i que estaven, tots, lligats a grups bancaris espanyols); de

10 *caixes d'estalvi* autòctones (*Alacant i Múrsia* -que tenia el 34% de la quota de mercat-, *Provincial d'Alacant* -el 13%-, *Carlet* -el 0.5-,

Castelló -el 5.3%, *Ontinyent* -l'1.5%-, *Sagunt* -el 2.0%-, *Sogorb* -el 0.8%-, *Torrent* -el 3.2%-, *Provincial de València* -el 0.4%- i *València* -

el 38%-) i 5 foràmies (domiciliades a la ciutat de València per la nova legislació de 1979); 172 oficines de la *Caixa Postal d'Estalvis*; i *57*

cooperatives de crèdit, 50 de les quals *caixes rurals* i 7, *cooperatives de crèdit professionals i populars.* Tornem a destacar que en

aquesta estructura del sector, les cooperatives de crèdit juguen un paper singular perque suposen el 38% de les espanyoles i perquè el

pes de les comarcals i locals és molt important front a les provincials, en contrast amb el que passa en la resta d'Espanya.

També, hem d'assenyalar l'existència de més d'un centenar de *seccions de crèdit* de cooperatives que no estaven catalogades com a

entitats financeres i que requeriren d'una iniciativa legislativa pròpia de les Corts Valencianes per a ordenar aquest tipus

d'activitat financera.

El major pes de les *cooperatives de crèdit* és a costa de les *caixes d'estalvi* i així es configura una estructura una mica diferent

en el cas valencià respecte de l'espanyol, fet especialment significatiu a les comarques centrals i, sobretot, a les del nord. Al

sud, les caixes d'estalvi juguen un paper més important que, a l'època, visqueren un procés de fusió substantiu: la caixa *d'Alacant i*

Múrsia com a resultant de la integració de les de *Novelda, Alcoi, Crevillent, Oriola i Sureste.*

La quota de mercat es repartia així:

1979 1985

	P.V.	Espanya	P.V.	Espanya
Banca privada	62.5	62.9	54.9	56.6

Caixes d'estalvi	29.3	31.9	34.6	37.5
Caixa postal	1.2	1.8	1.0	1.9

Cooperatives de crèdit	7.0	3.3	9.4	4.0

L'activitat de la banca oficial és relativament minsa. Les concessions de crèdits als afectats per les riudades del Xúquer de

1982 fan que els percentatges de participació valenciana en la concessió de crèdits augmenten en la part final del periode que

estudiem: 8.18% en 1975; 9.15% en 1979; 11.2 en 1985.

Si volguerem fer un balanç dels fluxes financers (saldos nets entre díposits en les entitats financeres i concessió de crèdits), a

pesar de la fragmentària informació que disposariem (*Pellicer*, E., 1986, 361) conclouriem que hi ha un drenatge de recursos financers

valencians cap a la resta d'Espanya tant en l'àmbit dels intermediaris financers privats com públics. A això caldria afegir el

drenatge mitjançant el mercat de capitals, tant pel que fa al valors de renda fixa com als de renda variable. Això darrer no milloraria

quan en 1980, el *Borsí de València* va esdevenir *Borsa de Valors.*

3.4. El comerç interior

Els hàbits de consum, els canvis dels factors que
determinen la tecnologia de distribució, l'aparició i modificació de

noves formes de comercialització, les noves tecnologies, factors ambientals com l'urbanisme i, lògicam ent, la incidència de les

polítiques governamentals determinen l'evolució del sub-sector del comerç interior o, en termes més estrictes, del sub-sector de la

distribució comercial. Normalment, és un capítol que creix en les societats avançades. És el cas del País Valencià on en el periode

1973-82 augmenta el seu pes en el PIB a una taxa mitja anual d'1.57%, això sí, inferior al periòde anterior. En 1983, suposava el

12.2% del VAB si l'entenen en sentit estricte (si ho fem en sentit ample -tot el que signifique acostar el producte al consumidor-, el

percentatge puja al 21% del VAB).

L'increment de l'ocupació s'ha trencat amb la crisi,

acabant així el paper de sector "esponja" i iniciant un procés de capitalització. Només el 51% de l'ocupació és assalariada, xifra que

demostra la important presència de petites empreses comercials detallistes. Tot i que el VAB per lloc de treball ha pujat, ho ha fet a

menor ritme que d'altres sub-sectors del terciari (a excepció del d'Administracions Públiques, encara que en aquest cas les

medicions són molt complicades).

En 1985, segons una enquesta de la *Conselleria d'Indústria, Comerç i Turisme*, hi havia 66.000 establiments

minoristes i 7.000 *majoristes.* Cada mil habitants disposava de 19 punts de venda, dels que aproximadament 8 eren d'alimentació, 4

d'equipament personal (tèxtil, calçat, farmàcia, adrogueria). Cada dos mil habitants tenien 5 establiments d'equipaments de la llar.

Només el 13.8% dels *minoristes* presenten algun tipus

d'agrupació espacial (mercat d'abastos, centres comercials, galeries comercials, etc.). Les *cooperatives*, *franquícies*, *cadenes voluntàries o*

centrals de compra només abasten el 9.6% del comerç al detall. Un comerç en el que el 92% el duu el pateix propietari i el 95% és de

sistema tradicional (el client reb el producte de la mà del depenent). L'auto-servei s'introduia en els establiments de major superfície.

Pel que fa al comerç *majorista*, el 41.7% eren magatzems

d'alimentació i beguda; 24% de productes intermitjos industrials; 11.6% de productes finals d'equipament personal i el 10.6% de

productes de consum duraders.

El comerç *minorista* ocupa 118.000 persones, el *majorista*, 68.000 (en 1985), el 15% de la població activa ocupada.

La tendència a la gran superfície comercial encara no

estava consolidada. El ritme fins i tot era menor que a nivell espanyol i pròxim al francés (però, en aquest cas la situació de

partida era ben diferent). El més sorprenent és la intensificació del comerç de botiga tradicional en contrast amb la tendència general.

En 1985, l'autoservei era només el 8% dels establiments d'alimentació i el 5.3% del total dels punts de venda. Tot i això, cal

dir que en els vuitanta s'inicia un procés de coexistència de multiples formes comercials difícilment catalogables (*Rovira*, A.,

1986, 317/321). Insistim que el *comerç integrat* assoleix el 9.6% (a Espanya es el 5, a França el 27, a Itàlia, el 2.4) i que suposa

múltiples formes concretes: cadenes voluntàries, franquiciades, sucursalisme (grans magatzems, hipers, etc.), centres comercials,

"off-price centers", etc. La reacció del comerç dels centres de les ciutats ha estat molt poc encoratjonadora, més encara quan és a la

periferia dels nuclis urbans on també apareixen noves formes de comerç com els "home center discount", les botigues de bricolatge, de

decoració, d'electrònica, etc.

EVOLUCIÓ DE LES BOTIGUES D'ALIMENTACIÓ

Taxa de variació acumulada 1980-1985

	Espanya	**França**	**País Valencià**
Supermercats	239.0	50.6	64.9

Hipermercats	75.0	32.5	27.2
Total	235.0	48.9	71.1

Botigues clàssiques i autoserveis	-8.8	-24.6	7.6
Total	-7.8	-13.7	7.4

3.5. Transport i accesibilitat econòmica

Finalment, hem d'esmentar que, vinculat als problemes

de distribució comercial, està el sector del *transport de mercaderies.* Un transport que es realitza fonamentalment per carretera,

almenys el peninsular. El sector valencià participa en un 13.2% del total espanyol (per carretera). En ferrocarril, en un 8.6 i en

cabotatge en un 8% (cal dir que en Espanya el 74% és per carretera, el 17% mar, el 6% per ferrocarril i el 2% per tuberia). En el cas

valencià, els percentatges són similars però amb un lleuger major pes del ferrocarril (fins l'11%).

Els principals corredors de transport són per carretera, el

33%, Catalunya; 31%, a Manxa-Madrid; 18%, Múrsia-Andalusia; 9%, Aragó-País Basc. Per ferrocarril, 32.3% Catalunya; 13.6%,

Madrid; 18.8%, Aragó-País Basc. En el transport per dins del territori valencià ha pujat molt el transport per compte aliè (del

47% en 1975 al 69% en 1986). En el de fora també, però no tant (82.9% al 87.8%). En tot cas, el camió estranger ha arribat en

alguns moments a suposar el 50% de l'activitat. (*Colomer*, J.V. i *Insa*, R., 1991, 193).

Com a resum de totes les capacitats -i totes les

limitacions- que la localització, les disponibilitats dels sectors productius, l'existència d'unes determinades infra-estructures, però

també les xarxes comercials i la fluidesa dels transports, podem parlar del potencial econòmic d'una àrea. Un potencial econòmic

que es mesura per l'*accesibilitat* a l'activitat econòmica i que resulta diferent segons la concreció d'aquest potencial. Al nostre País,

aplicant la fórmula de *Keeble, Owens i Thompson* (1982)
distingiriem fàcilment la millor accesibilitat de les comarques

costerenques que les de l'interior i que podem concretar en els valors màxims (*Martinez*, J.A.; *Reig*, E. i *Tomàs*, J.A., 1990, 161) de

la comarca de l'Horta, 100; Camp de Morvedre, 32; l'Alacantí, 34; i Baix Vinalopó, 30.

Referències bibliogràfiques

AGUD, F. i BORONAT, G. (1984): “Aspectos de la crisis empresarial en el País Valenciano (1973-80)”, en Quaderns de Treball nº 28. Facultat

d'Econòmiques, València.

ALCAIDE, J. (1986): "Características Económicas de la Comunidad Valenciana" en Papeles de Economía Española. CC.AA. nº 4, pp. 17-24.

ANDRES, C., MONFORT, V. i USACH, J. (1992): "El sector industrial:

especialización productiva y territorial", en AA.VV.: Estructura Económica de la Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 133-165.

ANDRES, J. i GARCIA, J. (1990): "La restricción de oferta de trabajo en la

economía española", en Revista de Economía, nº 4, Madrid, pp. 29-34.

ARNALTE, E. (1991): "La estructura de las explotaciones agrarias", en AA.VV.: La Comunitat Valenciana en l'Europa Unida, vol. 5, Generalitat Valenciana,

pp. 21-31.

ARNALTE, E. i altres (1990): "El mercado de trabajo asalariado en la agricultura del litoral valenciano", en Revista de Treball, nº 13 (Conselleria de Treball.

Generalitat Valenciana), pp. 135-161.

AVELLÀ, LL. (1991): "La Ganaderia extensiva", en AA.VV.: La Comunitat Valenciana en l'Europa Unida, vol. 5, Generalitat Valenciana, pp. 143-153.

BERNABÉ, J.M. (1986): "Economía sumergida en la Comunidad Valenciana", en

Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 167-183.

BURGUET, I., CARDONA, M. i PARDO, J. (1988): El món mariner valencià, Conselleria d'Obres Públiques. Generalitat Valenciana.

CAMARERO, M.A. i TAMARIT, C. (1992): "El sector terciario", en AA.VV.

Estructura Económica de la Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 191-210.

COLOMER, J.V. i INSA, R. (1991): "El transporte de mercancias", en La Comunitat

Valenciana en l'Europa Unida, vol. 2, pp. 191-210.

DENIA, A. i PEDREÑO, A. (1986): "Problemas de la actividad Turística en la Comunidad Valenciana", en Papeles de Economía Española. CC.AA. nº 4,

pp. 378-401.

FERNANDEZ, I., SOSPEDRA, I. i SUAREZ, C. (1992): "Comercio exterior", en AA.VV.: Estructura Económica de la Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe,

Madrid, pp. 267-289.

GARCIA DELGADO, J.L. (1990): "Claves de unos años decisivos", en GARCIA DELGADO, J.L. (dir.): Economia española de la transición y la democracia,

CIS, Madrid, pp. XV-XXVIII.

GARRIGUES, J.F. (1991): "La comercialización agraria", en AA.VV.: La Comunitat Valenciana en l'Europa Unida, vol. 5, Generalitat Valenciana, pp.113-126.

GONZALEZ MORENO, M. (1986): "Los servicios en la Comunidad Valenciana:

estructura de la producción y del empleo", en Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 295-304.

GRAZIANI, A. (1972): L'economia italiana; 1945-1970, Il Mulino, Bolonya.

HERNANDEZ, F., REIG, E. i ROCA, A. (1992): "La agricultura", en AA.VV.:

Estructura Económica de la Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 113-131.

HONRUBIA, J. i altres (1986 a): "La estructura productiva valenciana a la luz de

las primeras cuentas regionales", en Papeles de Economía Española, CC.AA. nº 4, pp. 25-45.

HONRUBIA, J. i altres (1986 b): "Identificación de los sectores clave de la economía

valenciana a través de las tablas input-output", en Papeles de Economía Española, CC.AA., nº 4, pp. 46-68.

LOPEZ ESTORNELL, M. (1986): "La agricultura valenciana y la crisis económicas",

en Papeles de Economía Española, CC.AA., nº 4, pp. 187-198.

LOSTADO, R. (1991): "La pesca", en AA.VV.: La Comunitat Valenciana en l'Europa Unida, vol. 5, pp. 171-185.

LLUCH, E. (1976): La via valenciana, Eliseu Climent de., València.

MARCO, M.L. i OCHANDO, L. (1992): “Mercado de trabajo y política social”, en

AA.VV.: Estructura Económica de la Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 245-260.

MARIN, P. i altres (1990): "Dinámica industrial reciente en el País Valenciano: una aproximación territorial", en VELARDE, J., GARCIA DELGADO, J.L. i

PEDREÑO, A. (de.): La industria española, Colegio de Economistas, Madrid, pp. 195-240.

MARTINEZ, A. (1986): "Evolución de las exportaciones de la Comunidad

Valenciana", en Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 405-431.

MARTINEZ, A. i FUERTES, A. (1982): "La economia valenciana: un modelo interpretativo", en Información Comercial Española, nº 586, pp. 33-39.

MARTINEZ, A. i GARCIA, L. (1985): "La economía sumergida en la Comunidad

Valenciana", en Papeles de Economía Española, nº 34, pp. 380-394.

MARTINEZ, A., MARTINEZ, J.A. i REIG, E. (1988): "La economía valenciana ante la recuperación económica", en Papeles de Economía Española, nº 22, pp.

155-172.

MARTINEZ, J.A. i REIG, E. (1992): "Crecimiento y cambio de la Economia Valenciana", en AA.VV.: Estructura Económica de la Comunidad

Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 41-72.

MARTINEZ, J.A., REIG, E. i TOMAS, J.A. (1990): Estudio Económico sobre ordenación del territorio en la Comunidad Valenciana. Informe General,

Conselleria d'Obres Públiques. Generalitat Valenciana. (mimeo).

MAS, M. i PEREZ, F. (1990): Los determinantes de la evolución de la productividad en España, WP-EC 90-01, IVEI, València.

MYRO, R. (1990): "La evolución de las principales magnitudes: una presentación de

conjunto", en GARCIA DELGADO, J.L. (dir.): Economia española de la transición y la democracia, CIS, Madrid, pp. 527-558.

PEDREÑO, A., MARTINEZ, A. i GARCIA, L. (1986): "Factor trabajo, costos

salariales, y desindustrialización en la economía valenciana", en Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 151-166.

PELLICER, E. (1986): "El sector crediticio en la Comunidad Valenciana: estructura,

características y prespectivas de futuro", en Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 349-377.

PICAZO, A. i REIG, E. (1990): Mecanización y sustitución de factores productivos en la agricultura valenciana, WP-EC 90-02, IVIE, València.

RODRIGUEZ, L. (1989): "Crisis económica y cambio estructural", en Revista de

Economia, nº 1, pp. 47-50.

ROVIRA, A. (1986): "Reflexiones sobre el futuro del comercio valenciano", en Papeles de Economía Española. CC.AA., nº 4, pp. 305-326.

SANZ, J. (1991): "La ganaderia intensiva", en AA.VV.: La Comunitat Valenciana en

l'Europa Unida, vol. 5, Generalitat Valenciana, pp. 155-170.

SOLER, V. (1990): "L'arrençada industrial", en AA.VV.: Història del País Valencià, volum 5é, Edicions 62, Barcelona, pp. 353-282.

SOLER, V. i VERGER, S. (1989): "Característiques de la industrialització

valenciana", en Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics, nos. 11-12, pp.

SORNI, J. (1991): La agricultura valenciana en la década de los años 80, Conselleria d'Agricultura i Pesca, València.

TOMAS CARPI, J.A. (1989): "La economía valenciana en dos momentos de crisis:

contraste y cambio", en ARDIT, M. (de.): La Comunitat Valenciana 1936-1986, Presidència de la Generalitat, València.

TRULLEN, J. (1990): "Caracterización de los distritos industriales", en VELARDE,

J., GARCIA DELGADO, J.L. i PEDREÑO, A. (de.): La industria española, Colegio de Economistas, Madrid, pp. 169-193.

VERA, J.F. (1992): "El turismo", en AA.VV.: Estructura Económica de la

Comunidad Valenciana, Espasa-Calpe, Madrid, pp. 211-244.

•	País Valencià	Espanya	Diferència absoluta

Font: C.E. (Economie Europénne), Banc Bilbao-Vi